

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

PREDMET: Razvojna psihologija

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Marija Popović

TEMA ZAVRŠNOG RADA: Prosocijalno ponašanje djece predškolske dobi

MENTORICA: Mirjana Milanović, prof.

Petrinja, listopad 2016.

SAŽETAK

1. UVOD	4
2. SOCIJALNI RAZVOJ U RANOM DJETINJSTVU	7
2.1. Odnosi s vršnjacima	12
2.2. Povezanost roditeljskih odgojnih postupaka s prosocijalnim i agresivnim ponašanjem	14
2.3. Moralno prosuđivanje	16
2.3.1. Razine i stupnjevi moralnog rasuđivanja	18
2.3.2. Činitelji moralnog rasuđivanja	22
3. PROSOCIJALNO PONAŠANJE	24
3.1. Činitelji prosocijalnog ponašanja	26
3.2. Mjere prosocijalnog ponašanja	27
3.3. Prosocijalno i agresivno ponašanje djece predškolske dobi u odnosu na (ne)prihvatanje u skupinu vršnjaka	29
3.4. Definicije altruizma kroz 4 teorijska pristupa	30
3.4.1. Čuvstveno uzbuđenje kao motivator pomoći	35
3.5. Definicija i razvoj empatije	36
4. PODRŽAVANJE EMOCIONALNOG BLAGOSTANJA	39
4.1. Svijest o sebi	40
4.2. Osjećaji	42
5. ZAKLJUČAK	43
LITERATURA	44
Izjava o samostalnoj izradi rada	45
Izjava za javnu objavu	46
Kratka biografska bilješka	47

Sažetak

U najširem smislu, prosocijalno ponašanje se definira kao voljno, intencionalno ponašanje koje ima pozitivne posljedice za druge. Altruizam podrazumijeva istinski nesebično ponašanje, dok empatija uključuje dijeljenje percipiranih emocija drugih osoba. Samopoštovanje je zapravo samoevaluacija kojom pojedinac odražava stav prihvatanja ili neprihvatanja sebe. Zato je važno s djecom razgovarati, slušati ih, prihvatiti, ohrabrivati i poticati djecu, odnosno pokazati da vidimo njihove dobre strane. Poslije roditelja tu funkciju preuzimaju odgajatelji kao konstanta djetetovog većeg dijela dana. Uzimajući u obzir sve aspekte rada o prosocijalnom ponašanju djece predškolske dobi, evidentno je da sklonost pružanja pomoći u nizu svakodnevnih životnih situacija, ovisi o specifičnim situacijama, odnosno oblici prosocijalnog ponašanja uvjetovani su različitim činiteljima i motivacijskim procesima. Način na koji dijete predškolske dobi u vrtiću nauči funkcionirati u grupi, socijalnoj interakciji s okolinom, određuje njegov daljnji tijek razvoja. Čovjek koji pomaže osjeća se ispunjenim. U radu je ta pojava objašnjena samonagrađivajućim faktorom.

Ključne riječi: altruizam, emocionalna empatija, samopoštovanje

Summary

In the widest meaning, prosocial behavior is defined as an intentional behavior that has positive effects on others. Altruism implies honest non-selfish behavior. On the other hand, empathy includes feeling perceived emotions of other persons. Self-esteem is defined as self – evaluation that maintains our attitude towards accepting or not accepting our selves. Therefore, it is important to talk with children, to listen, accept, and encourage them to see their good side. After parents, the main roll in childrens life are preschool educators. Considering all work aspects of prosocial behavior in preschool children, it is evident that the tendency of providing assistance in every day situations depends on the specifics of the situation or forms of prosocial behavior that are determined by various factors and motivational processes. The way that a child of preschool age learns to function in a group in kindergarten and to establish social interaction with the environment, also determines his future course of development. A man who helps, feels fulfilled. In this paper, this phenomenon is explained as a self – rewarding factor.

Keywords: altruism, emotional empathy, self-esteem

1. UVOD

U najširem smislu, prosocijalno ponašanje definira se kao voljno, namjerno ponašanje koje ima pozitivne posljedice za druge. Altruizam je poseban oblik pomažućeg ponašanja koje je nesebično. Dokle god netko voljno prosocijalno djeluje, tj. nije na to prisiljen, može se tvrditi da ta osoba namjerava pomoći drugome. Međutim, razlozi zbog kojih netko pomaže drugima mogu biti različiti: istinska briga za drugu osobu ili pak želja da se ostvare vlastiti interesi, očekivanje da će osoba kojoj se pomaže uzvratiti i slično. Altruizam podrazumijeva istinsku, bezinteresnu naklonost prema drugima. Istraživanja pozitivnih oblika socijalnog ponašanja relativno su novijeg datuma u psihologiji. Veći interes za ovo područje započeo je nakon sustavnih istraživanja Latanea i Darleya (1970) o reagiranju opažanja u situacijama kad se netko drugi nalazi u opasnosti te nakon prvih pokušaja integracije različitih ideja i niza empirijskih nalaza u ovom području. Prosocijalno ponašanje postaje jedno od najčešće istraživanih područja u socijalnoj psihologiji i u ostalim društvenim znanostima, osobito u periodu do osamdesetih godina 20. stoljeća. Ako se uzme u obzir praktično i teorijsko značenje istraživanja altruizma, nije nimalo čudno što je to područje izazvalo toliki interes.

Naime, slučajevi očito nesebičnog ponašanja nisu se mogli jednostavno objasniti. Prevladavaju teorijska shvaćanja prema kojima je ljudsko ponašanje usmjereno zadovoljenju vlastitih potreba, izbjegavanju boli i neugode te stjecanju nagrada. S druge strane, suradnja, pomaganje drugima i slični oblici ponašanja predstavljaju jedan od najvažnijih ciljeva socijalizacije. Takvi oblici ponašanja nastoje se poticati radi održavanja skladnih interpersonalnih odnosa i harmoničnog funkcioniranja društvenih grupa (Humprey, 1997). Istraživanja prosocijalnog ponašanja razvijala su se u različitim smjerovima. U početku se nastojalo otkriti različite eksternalne determinante, tj. okolinske uvjete koji potiču pojavljivanje prosocijalnog ponašanja (Raboteg-Šarić, 1993). Kasnije se javlja sve veći interes za objašnjenjem internalnih determinanti ili motivacijske strukture prosocijalnog ponašanja, a u novije vrijeme sve su češći pokušaji integracije različitih pristupa. Istraživanja se razlikuju i po tome kako proučavaju prosocijalno ponašanje: kao genetsku predispoziciju, crtu ličnosti, situacijski inducirano stanje ili kao rezultat kombinacije ovih čimbenika. Razlike u metodološkim i teorijskim pristupima jednim

su dijelom uvjetovane i time što se ispituje kompleksan fenomen koji obuhvaća niz specifičnih oblika ponašanja, a u osnovi kojih mogu biti različiti motivi (Wilson, 2005).

Stoga se nastoje pobliže definirati različiti oblici prosocijalnog ponašanja. Uzmemo li u obzir aspekt sagledanja psihologa Philipa Zimbardova, s razlogom se možemo zapitati jesmo li mi kao osobe u stanju djelovati prosocijalno ili ne, odnosno, utječe li situacijska sila na našu akciju. Na temelju svojih istraživanja i vlastitog iskustva, P. Zimbardo zaključuje kako situacijske sile oblikuju naše ponašanje više nego što smo i sami u stanju spoznati te naglašava postojanje i veliki utjecaj standardnog individualističkog koncepta zastupljenog u našoj kulturi. Bez osuđujućih aktova, kroz cijelu knjigu provlači se mantra kako pokušaj razumijevanja doprinosa situacije i sustava ponašanja bilo koje osobe ne opravdava tu osobu, niti je oslobađa odgovornosti za nemoral, ilegalna ili zla djela. Proučavajući knjigu „Kristvo vs. Luciferov efekt“, ne možemo a da si ne postavimo pitanje koliko uistinu poznajemo dobro sebe te koliko možemo biti uvjereni u ono što predviđamo da ćemo ili nećemo uraditi u situaciji u kojoj se još nikada nismo našli. Možemo li poput Lucifera biti uvedeni u napast da uradimo nešto nezamislivo? Tijekom povijesti svjedočilo se mnogim događajima u kojima su ljudi bili spremni učiniti zlo i nepravdu jedni drugima. Velik broj ljudi smatra da se u takvim situacijama radi jednostavno o ljudima koji su zli tj. da se radi o osobinama ličnosti ili karakteru. Istraživanje Philipa Zimbardova pokazalo je kako je granica između dobra i zla ustvari vrlo tanka i da situacija može navesti „dobre“ ljude da prijeđu tu granicu. U kolovozu 1971. godine Zimbardo je proveo eksperiment, poznatiji pod nazivom „The Stanford Prison Experiment“, koji se smatra istovremeno jednim od najpoznatijih i najozloglašnijih eksperimenata, a saznanja do kojih je došao uzdrmala su i stručnjake i javnost. Svrha eksperimenta bila je provjeriti hoće li doći do promjene u ponašanju sudionika s obzirom na dodijeljene uloge te u kojem će smjeru te promjene ići. Kako bi eksperiment bio što vjerodostojniji, Zimbardo je simulirao stvarno zatvorsko okruženje u podrumu zgrade Stanfordskog odsjeka za psihologiju. Sudionici – zatvorenici čak su i uhićeni od strane policije u svojim domovima i to pod optužbom da su počinili oružanu pljačku i provalu. Cilj takvog privođenja je bio izazvati osjećaj poniženja, demaskuliniziranosti, potlačenosti i deindividualizacije tj. funkcionalno simulirati zatvorske uvjete. Nakon nekoliko dana moglo se razlikovati

tri vrste stražara: stroge, ali poštene stražare, stražare koji nikada nisu kažnjavali i neprijateljski raspoložene stražare, sklone nasilju i ponižavanju. Zatvorenici su se nosili s navedenom situacijom na razne načine. Nekoliko zatvorenika napustilo je eksperiment zbog emocionalnog sloma, neki su se bunili i borili protiv stražara, a neki su bili dobri zatvorenici i time nastojali biti u milosti stražara. Do kraja eksperimenta više nije bilo jedinstva, samo hrpa izoliranih pojedinaca, poput ratnih zarobljenika ili mentalnih bolesnika. Stražari su preuzeli potpunu kontrolu u zatvoru te su od zatvorenika tražili slijepu poslušnost.

Zimbardo je eksperiment prekinuo 20. kolovoza 1971. godine. Planirani dvotjedni eksperiment završio je ranije zbog narušenog psihičkog zdravlja grupe zatvorenika i iznimno nasilnog i sadističkog ponašanja grupe stražara tijekom noći, kada su mislili da ih nitko ne vidi. Navedenim eksperimentom Zimbardo je došao do nekoliko važnih zaključaka. Ukazao je na velik utjecaj situacije na ponašanje pojedinca. Unatoč uvriježenom mišljenju da su „zli“ ljudi jednostavno takvi zbog svojih osobina ličnosti ili karaktera, ovim eksperimentom pokazao je da postoje određeni uvjeti koji mogu izazvati u ljudima ono najgore. Došlo je do deindividuacije određenih pojedinaca. Deindividuacija se odnosi na promijenjeno ponašanje i doživljavanje sebe kao pojedinca u nekoj grupnoj situaciji. Osoba se ponaša na način koji nije tipičan za nju pod utjecajem socijalne situacije. Kada dođe do deindividuacije, ponašanje najčešće nije određeno vlastitim izborom, nego situacijom i zahtjevima koje ona stavlja pred pojedinca. Drugi važan faktor bio je utjecaj uloga (zatvorenik-stražar) koje su sudionicima dodijeljene. Naime, uloga određuje doživljavanje i ponašanje koje se očekuje od nekog pojedinca. Tako su se i sudionici u eksperimentu ponašali onako kako su smatrali da je prihvatljivo i očekivano, s obzirom na njihovu ulogu pa čak i na načine koji im nisu svojstveni s obzirom na osobine ličnosti i karakter. Ovo istraživanje jasan je pokazatelj kako uloga može preuzeti osobu i potisnuti osobne i etičke norme na drugo mjesto. U psihologiji je ovaj fenomen nazvan Lucifer efektom i odnosi se na drastičnu promjenu ljudskog karaktera, kada se dobri ljudi, pod utjecajem određene situacije, ponašaju nasilno, devijantno ili destruktivno. Izloženost određenoj socijalnoj situaciji potiskuje ranije usvojene društvene i moralne vrijednosti, što pogoduje manifestaciji neprilagođenih oblika ponašanja.

2. SOCIJALNI RAZVOJ U RANOM DJETINJSTVU

Dječji socijalni razvoj obuhvaća ponašanja, stavove i afekte sjedinjene u dječjoj interakciji s odraslima i vršnjacima. Osnovni pristupi proučavanju ranog socijalnog razvoja razlikuju se s obzirom na naglasak koji se stavlja na evolucijske korijene razvoja, utjecaja okoline i učenja te kognitivno-razvojne modele. Etołozi¹ smatraju da se socijalna ponašanja i rana socijalna interakcija između djeteta i majke, odnosno primarnog skrbnika, razvijaju putem urođenih mehanizama koji omogućavaju majci i djetetu prilagođena ponašanja oblikovana tako da osiguravaju djetetovo preživljavanje. Roditelji reaguju na dječje signale, čime se razvija njihova međusobna privrženost. Teoretičari pristupa utjecaja okoline i učenja naglašavaju proces rane socijalizacije i ističu važnost socijalnog učenja putem potkrepljenja, kažnjavanja i učenja opažanjem za dječje socijalno ponašanje i njegovu socijalnu interakciju.

Što se tiče kognitivno – razvojnog modela sa sociokulturalnom teorijom, Vigotski² naglašava važnost kognitivnih procesa za dječje socijalno ponašanje i socijalne interakcije, pri čemu dijete uči nove socijalne i kognitivne vještine kroz interakciju s odraslima i starijom djecom. Preklapanje etoloških i kognitivnih tradicija nalazimo u saznanjima kako djeca i majke kognitivno predočavaju svoje međusobne odnose. U skladu s oba pristupa rani socijalizacijski obrasci, stečeni u obitelji, prenose se tijekom razvoja na druga područja interpersonalnih odnosa, pri čemu djeca u odnosu s primarnim skrbnikom stvaraju unutrašnje radne modele za interpretaciju događaja i predviđanja onoga što će se dogoditi, koji onda utječu na daljnju kvalitetu odnosa s drugim ljudima.

U novije vrijeme veliki interes istraživanja usmjeren je na ekološki pristup u proučavanju dječjeg razvoja koji se temelji na Bronfenbrennerovoj³ teoriji ekoloških sustava (Bronfenbrenner, 1979). Ekološki pristup naglašava važnost okoline za dječji razvoj i psihosocijalnu prilagodbu. Prema ovom pristupu, nužno je dječji razvoj razmatrati unutar konteksta u kojem se on odvija. Urie Bronfenbrenner (1979) je u sklopu svoje ekološke teorije razvoja identificirao četiri razine okolinskih utjecaja na

¹ Znanstvenici biološke nauke koji se bave proučavanjem ponašanja životinja i ljudi

² Osnivač kulturno povjesne psihologije i začetnik sociokulturalnog modela mentalnog razvoja

³ Začetnik ekološkog sistema teorije dječjeg razvoja

dijete. Mikrosustav čini prvu razinu, a odnosi se na svakidašnju okolinu u obitelji, vrtiću, školi, uključujući odnose s roditeljima, braćom i sestrama, vršnjacima i odgajateljima. Druga razina je mezosustav, a odnosi se na interakciju, odnosno međusobno djelovanje različitih mikrosustava u koje je dijete uključeno, na primjer kako dječje funkcioniranje u obitelji utječe na interakciju s vršnjacima u vrtiću. Treća razina okolinskih utjecaja naziva se egzosustav. U njemu dijete ne sudjeluje izravno, a odnosi se na širu okolinu, ukupnu socijalnu mrežu, masovne medije, školsko vijeće, crkvenu zajednicu, dok je najširi djelokrug okoline makrosustav koji se odnosi na obilježja određene kulture (obrazovanje, privreda, religija, društveni sustav). Bronfenbrenner ističe da cjelokupni kontekst u kojem se dječji razvoj odvija značajno utječe na tijek razvoja i razvojne ishode, pri čemu ne zanemaruje individualne osobine djeteta. Naprotiv, smatra kako je razvoj rezultat međudjelovanja djetetovih osobina i okoline u kojoj dijete raste.

Prikladan socijalni razvoj zahtijeva poznavanje i razumijevanje normi, pravila i vrijednosti zajednice u kojoj pojedinac živi, kao i ovladavanje umijećima nužnim za djelotvornu interakciju unutar te zajednice. Dijete koje je to uspjelo, razvilo je vještine socijalne kompetencije. Hoće li dijete biti socijalno kompetentno ili ne, ovisi o njegovoj sposobnosti regulacije emocija, poznavanju i razumijevanju okoline, socijalnim vještinama te njegovoj sposobnosti da se ponaša u skladu s tim spoznajama. Kompetentno dijete može iskoristiti poticaje iz okoline i svoje osobne te postići dobre razvojne rezultate koji omogućuju zadovoljavajuće i kompetentno sudjelovanje u zajednici kojoj dijete pripada (Katz i McClellan, 1997; Raver i Zigler, 1997; Rose - Keasnor, 1997). Budući da socijalne interakcije uključuju niz socijalnih vještina, socijalno kompetentna djeca usklađuju svoje ponašanje s tuđim tako što nalaze zajednički jezik, razmjenjuju informacije i ispituju sličnosti i razlike u skladu s naučenim prosocijalnim vještinama.

Prosocijalne vještine sastoje se od osnovnih socijalnih vještina, vještina povezanih s funkcioniranjem u grupi, postupanja s osjećajima i stresom te alternativa za agresiju. Osnovne socijalne vještine čine vještine slušanja, lijepog i odvažnog govora, traženja pomoći i naklonosti od drugih. Vještine povezane s funkcioniranjem u grupi uključuju postavljanje pitanja, čekanje na red i uključivanje u igru, prikladno slijeđenje upute i prekidanje govornika, traženje prijatelja za igru i pružanje pomoći drugima. Prikladno postupanje s osjećajima čine vještine razumijevanja vlastitih i

tuđih osjećaja, postupanje sa strahom, razgovor o vlastitim i tuđim emocijama, a vještine povezane s djetetovim postupanjem u stresnim situacijama odnose se na sposobnost opuštanja, iskrenost, prihvaćanje gubitka itd. Alternative za agresivno ponašanje čine djetetove vještine postupanja s ljutnjom, odlučivanje je li nešto u redu ili ne, vještine rješavanja problema i prihvaćanja posljedica. Ovladavanje prosocijalnim vještinama u predškolskoj dobi od velike je važnosti za dječje dobro osjećanje i adekvatan daljnji socijalni razvoj. U procesu socijalizacije djeca često uče socijalne vještine od modela iz svoje okoline. Dijete može usvojiti prosocijalne vještine poput kooperativnosti, odgovornosti, empatije⁴, velikodušnosti, ljubaznosti, radoznalosti, ali i vještine poput svadljivosti, škrtosti, sukobljavanja i egoističnosti koje su povezane s problemima u socijalizaciji. Djeca koja su ovladala prosocijalnim vještinama⁵ te koja razumiju tuđa emocionalna stanja, bolji su učenici, imaju manje internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju, fizički su zdravija, imaju jače samopoštovanje⁶ i veće povjerenje u okolinu. Nadalje, ona razvijaju dublja prijateljstva, bolje upravljaju svojim emocijama, a nakon stresa se brže oporavljaju.

Dakle, iz navedenog možemo zaključiti da tijekom procesa socijalizacije u kojem društvo oblikuje djetetova uvjerenja, očekivanja i ponašanja, dječji emocionalni razvoj i s njim povezana dječja psihosocijalna prilagodba pod utjecajem su različitih činitelja kao što su priroda dječje privrženosti majci, odnosno primarnom skrbniku unutar obitelji, razgovaranje o emocijama, toplina, potpora i nadzor roditelja, interakcije s vršnjacima i djetetovi odnosi s odraslima izvan obitelji. Dječje usvajanje emocionalnog izražavanja, prepoznavanja i razumijevanja emocija pod utjecajem je pravila i norma emocionalnog ponašanja kulture u kojoj se dijete razvija a uči se vrlo rano u djetinjstvu. Upravo su stoga načini na koje djeca i odrasli razmjenjuju afektivne signale u emocionalno obojenim socijalnim interakcijama od izuzetne važnosti za dječju socijalizaciju emocija. Ako dijete ne nauči u dovoljnoj mjeri prepoznavati i razumijevati emocije iz svoje okoline, otežano je daljnje učenje socijalnih normi, običaja i pravila ponašanja grupe kojoj dijete pripada te stjecanje socijalnih vještina.

⁴Sposobnost da se razumije svijet iz perspektive druge osobe

⁵Empatički motivirano ponašanje

⁶Pozitivno prihvaćanje samog sebe

Važnu ulogu u procesu socijalizacije⁷ ima dječja regulacija emocija stoga što nesposobnost reguliranja emocija utječe na interakcije s okolinom i usvajanje socijalnih normi i pravila ponašanja. Specifično izraženo reguliranje emocija, karakteristično za zakočenu djecu, smanjuje moguće interakcije s okolinom, a time i usvajanje novih oblika socijalnog ponašnja. Zakočena djeca koja pretjerano reguliraju svoje emocije opiru se interakcijama s drugima, a time gube priliku za stjecanje i uvježbavanje socijalnih vještina (Katz i McClellan, 1997; Kochanska i sur., 1997; Rothbart i sur., 1994; Schaffer, 2000).

Dječje sposobnosti kreiranja odnosa sa svojom okolinom snažan su prediktor mentalnog zdravlja u odrasloj dobi (Cohen, 1996). Djeca traže socijalnu potporu od svojih prijatelja kako bi se bolje mogla boriti sa životnim stresom, životnim promjenama i poduprijeti vlastiti kognitivni i socijalni razvoj. Uz obitelj, jedan od najvažnijih utjecaja na djetetov socioemocionalni razvoj u predškolskoj dobi imaju vršnjaci. Dječja interakcija s vršnjacima u igri u jaslicama i vrtiću doprinosi socijalnoj kompetenciji, prosocijalnim vještinama ponašanja i manjoj agresivnosti. Mala djeca koja nisu razvila primjerenu privrženost s odraslim osobama, vjerojatno pokušavaju nadomjestiti te nedostatke u odnosima s vršnjacima, čime postaju podložni ranoj i intenzivnoj ovisnosti o vršnjačkoj prihvaćenosti i njihovim utjecajima tijekom djetinjstva. Djeca uključena u složene igre u jaslicama kasnije u predškolskoj, kao i školskoj dobi ponašaju se manje agresivno i povučeno, što upućuje na utjecaj vršnjaka na dječji socioemocionalni razvoj i kompetenciju. Vršnjaci ipak ne mogu imati zamjenski utjecaj za roditelje tijekom socioemocionalnog razvoja, zato što roditelji u interakciji s djecom razvijaju specifične emocionalne odnose koji vjerojatno najviše doprinose dječjoj socijalizaciji emocija.

Nadalje, autorica knjige „Psihologija cjeloživotnog razvoja“ Laura Berk, navodi kako teorija Erika Eriksona⁸ daje pregled promjenama ličnosti tijekom predškolske dobi. Erikson (1950) opisuje rano djetinjstvo kao razdoblje „energičnog otkrivanja“. Kada djeca jednom steknu osjećaj neovisnosti, postaju manje tvrdoglava nego što su bila kad su bila manja. Njihova je energija oslobođena za rješavanje psihološkog konflikta predškolske dobi: poduzetnost (inicijativnost) nasuprot krivnji.

⁷Uče se ponašanja koja se smatraju prikladnima za članove određenog društva

⁸ Proučava utjecaj ljudskog karaktera na tijek povijesti

Mala djeca na taj način doživljavaju osjećaj svrhovitosti te su željni upustiti se u nove zadatke, pridružiti se vršnjacima u aktivnosti te otkriti što mogu bez pomoći odraslih. Erikson smatra da je igra središnje sredstvo kojim djeca otkrivaju sebe i svoj socijalni svijet. Igra dopušta predškolicima da isprobavaju nove vještine, s malim rizikom da će biti izloženi kritici ili neuspjehu. Ona također stvara male socijalne organizacije djece koje moraju surađivati da bi postigla zajednički cilj. Što se samog razvoja djeteta tiče, autorica navodi da negativan ishod ranog djetinjstva je suviše strog super ego, koji kod djece dovodi do toga da osjećaju preveliku krivnju jer su ih odrasli zastrašivali, kritizirali ili žestoko kažnjavali.

Naime, kao šta sam i ranije napomenula, sama djetetova slika o sebi kreće iz okoline koja mu je nabliza, odnosno od strane osobe, roditelja, staratelja u koje imaju najviše povjerenja. Kao bitne stavke rada na sebi, rada na djetetu, Laura Berk⁹ navodi svijest o samorazumijevanju, odnosno mišljenje djeteta o sebi kao o subjektu. Kada pojam o sebi kao subjektu bude čvrsto uspostavljen, djeca se intenzivnije usmjeravaju na pojam o sebi kao objektu, odnosno na znanje i vrednovanje svojih osobina. Počinju razvijati pojam o sebi, niz osobina, sposobnosti, stavova i vrijednosti za koje osoba vjeruje da definiraju to što ona jest. Temeljni pojam o sebi kod predškolaca je pretežito vezan za specifične predmete koje posjeduju i akcije da većinu vremena provode ostvarujući svoja prava nad predmetima. Autorica također navodi da što je snažnija samodefinicija, to je ono posesivnije u smislu da dijete tvrdi da su predmeti njegovi. Taj način ponašanja nije znak sebičnosti, nego je riječ o razjašnjenju granice između sebe i drugih.

Čvršći doživljaj sebe vodi do samopouzdanijeg načina surađivanja i rješavanja svađa oko stvari ili problema. Sukladno tome, kada roditelji i odgajatelji pokušavaju potaknuti prijateljske interakcije s vršnjacima, oni trebaju prihvatiti posesivnost malog djeteta kao znak monopotvrde i tada ohrabriti kompromis, a ne jednostavno inzistirati na dijeljenju. Kao nastavak navedenog, pojavljuje se još jedan aspekt pojma o sebi kao samopoštovanje. Ono se veže uz prosudbu koju donosimo o vlastitoj vrijednosti i osjećajima koji su povezani s tom prosudbom. Samopoštovanje je najvažniji aspekt samorazvoja budući da vrednovanje vlastitih sposobnosti utječe na naše emocionalno doživljavanje, buduće ponašanje i dugoročnu psihološku

⁹ Uvažena profesorica razvojne psihologije, autorica „Psihologija cjeloživotnog razvoja“ i bestselera „Dječji razvoj“

prilagodbu. Međutim, posebice kod četverogodišnjaka, razina samopoštovanja i podcjenjenja zadatka je visoka te često dolazi do odustajanja. Na navedenom primjeru evidentan je utjecaj odraslih na neuspjehe u smislu kritiziranja ili ohrabrenja.

2. 1. Odnosi s vršnjacima

Kako djeca postaju sve samosvjesnija, učinkovitija u komunikaciji i bolja u razumijevanju misli i osjećaja drugih, njihove vještine interakcije s vršnjacima naglo se poboljšavaju. Vršnjaci omogućavaju maloj djeci iskustvo učenja kakvo ne mogu steći na drugi način. Djeca s vršnjacima stvaraju prijateljstva, tj. posebne odnose obilježene privrženošću i zajedničkim interesima.

Mildred Parten je među prvima izračunala druželjubivost među djecom u dobi od dvije do pet godina te je zamijetila dramatičan porast u zajedničkoj, interaktivnoj igri kako djeca rastu. Zaključila je da se socijalni razvoj odvija u slijedu od tri koraka. Počinje s nesocijalnim aktivnostima u smislu neangažmana, promatračke aktivnosti i samostalnom igrom. Nakon toga prelazi se u paralelnu igru, pri čemu se djeca igraju u blizini druge djece sa sličnim stvarima, ali ne pokušavaju utjecati na njihovo ponašanje. Na najvišoj su razini dva oblika stvarne socijalne interakcije. Jedna je asocijativna igra, kod koje su djeca uključena u odvojene aktivnosti, no razmjenjuju igračke i uzajamno komentiraju ponašanja. Druga je suradnička igra, najnapredniji oblik interakcije u kojoj su djeca usmjerena prema zajedničkom cilju, poput glumljenja u igri „igrajmo se kao da...“, ili gradnje dvorca od pijeska. Autorica Laura Berk navodi – „Noviji nalazi upućuju da se ovi oblici igara pojavljuju u slijedu koji je sugerirala M. Parten, no da ne čine razvojni slijed kod kojeg kasniji oblik zamjenjuje raniji“. Umjesto toga, svi oblici igara zajedno postoje tijekom predškolskog razdoblja.

Nadalje, premda nesocijalna aktivnost otpada s dobi, još je uvijek najčešći oblik igre u dobi između tri i četiri godine. Čak i među vrtićkom djecom, trećina djece se igra slobodno. Također, samostalna i paralelna igra ostaju prilično samostalne u dobi od treće do šeste godine. Iz navedenog možemo zaključiti kako se promjene tijekom ranog djetinjstva događaju u vrsti, a ne u količini samostalne i paralelne igre. Većina djece se voli igrati sama te su njihove samostalne akcije pozitivne i konstruktivne. Odgajatelji ohrabruju ovu vrstu igre kada ona uključuje umjetnički

materijal, slagalice i igračke kojima se može graditi. Djeca koja puno vremena provedu u tim aktivnostima nisu loše prilagođena. To su bistra djeca koja se, kada se igraju s vršnjacima ponašaju socijalno vješto.

Druželjubivost usmjerena na vršnjake u kolektivističkim kulturama poprima drugačije oblike nego u individualističkim kulturama. Kulturalna vjerovanja o važnosti igre također utječu na rana vršnjačka udruživanja. Roditelji koji smatraju igru zabavom rjeđe daju podršku i ohrabrenje za igre glume od roditelja koji vide korist koju djeca imaju u kognitivnom i socijalnom smislu. Stoga, u interakciji predškolaca, stvaraju se prva prijateljstva koja nude važan kontekst za emocionalni i socijalni razvoj. Predškolci razumiju da je prijateljstvo nešto jedinstveno. Oni znaju da je prijatelj netko „tko te voli“ i s kim provodiš puno vremena u igri (Youniss, 1980). Ipak, njihove su ideje o prijateljstvu daleko od zrelih. Djeca u dobi između četiri i sedam godina smatraju prijateljstvom ugodnu igru i razmjenjivanje igračka, sve dok ne bi došlo do nekih razmirica među djecom. Prijateljstva u ranom djetinjstvu nude socijalnu podršku. Čini se da se djeca kroz prijateljstva integriraju u okolinu u kojoj će učiti, na način koji pospješuje njihovu i akademsku i socijalnu kompetenciju.

Kao što sam prethodno navela u poglavlju socijalnog razvoja djeteta, djeca najprije stječu vještinu interakcije u svojim obiteljima. Roditelji utječu na djetetovu druželjubivost prema vršnjacima i izravno, pokušavajući utjecati na djetetove odnose s vršnjacima, i neizravno, kroz odgojne metode i igru. Što se tiče izravnih roditeljskih utjecaja, predškolci čiji roditelji često organiziraju neformalnu igru vršnjaka imaju širu vršnjačku mrežu i socijalno su vještiji. S druge strane postoje neizravni roditeljski utjecaji kao što sam prethodno napomenula. Naime, mnoga roditeljska ponašanja nisu usmjerena na poticanje vršnjačke druželjubivosti, ali svejedno imaju utjecaj na odnose među vršnjacima. Nadalje, u nekoliko istraživanja pokazalo se da su vrlo angažiran, emocionalno pozitivan razgovor i igra roditelja i djeteta bili povezani s prosocijalnim ponašanjem i pozitivnim odnosima s vršnjacima (Clark i Ladd, 2000; Lindsey i Mize, 2000).

Sumirajući sve navedeno, možemo zaključiti kako neka djeca već u predškolskoj dobi imaju velike teškoće s vršnjacima. Tako, npr. zahtjevno i agresivno ponašanje često dovodi do činjenice da takvu djecu vršnjaci odbacuju, često krive za nered te ih ne vole. U ovom dijelu, neopisivo veliku ulogu također

imaju i sami odgajatelji. Naš pristup rješavanju gore navedene konfliktne situacije, uvelike će utjecati na samu dinamiku grupe i odnosa u njoj. Bitno je osmisliti kvalitetne aktivnosti u kojima svi sudjeluju, paralelno ili suradnički te se aktivirati oko uključenja i problematičnije djece u pozitivne interakcije.

2. 2. Povezanost roditeljskih odgojnim postupaka s prosocijalnim i agresivnim ponašanjem kod djece predškolske dobi

Zora Raboteg – Šarić u svojoj knjizi „Psihologija altruizma“¹⁰ navodi – „Pozitivno ponašanje se razvija kao posljedica odnosa djeteta i majke i uspješnog rješavanja konflikata u ranim fazama razvoja“. Iz navedenog, možemo zaključiti kako se altruizam shvaća kao rezultat zdrava procesa maturacije te kao pozitivna osobina kognitivno i emocionalno zrele ličnosti (prema Ekstein, 1978; Losco, 1986). Poznato je kako su obiteljski procesi i roditeljsko ponašanje zbog svoje dinamične prirode prilično složene i teško mjerljive varijable. Za procjenu obiteljskih odnosa koriste se razne metode: projektivne tehnike, sustavi opažanja, intervjui i upitnici. Najčešće se za procjenu roditeljskog ponašanja koriste upitnici.

Postoje mnoga ispitivanja vezana uz navedenu temu, kao i upitnici za procjenu roditeljskog ponašanja koji često imaju dvije verzije: verzija upitnika u kojoj roditelji sami procjenjuju svoje ponašanje te verzija u kojoj djeca procjenjuju ponašanja svojih roditelja, pa time dobivamo mjeru percipiranog roditeljskog ponašanja. Patterson i sur. (1989; prema Keresteš, 2002) navode da roditeljsko ponašanje i obiteljski procesi objašnjavaju 30 do 40% varijance agresivnog i antisocijalnog ponašanja. Utvrđeno je da kvaliteta odnosa između majke i djeteta u najranijoj dobi utječe na razvojne ishode kod djeteta tj. da su djeca koja su nesigurno privržena svojim majkama, u kasnijoj dobi agresivnija od sigurno privržene djece.

Negativni utjecaj na razvoj djeteta ima upotreba tjelesnog kažnjavanja; postoji pozitivna korelacija između žestine takvog kažnjavanja i agresivnosti djece. Kasnije su se istraživači usmjerili na ispitivanje povezanosti između svake od tri temeljne dimenzije roditeljskog ponašanja (prihvaćanja, psihološke i bihevioralne kontrole) i dječje agresivnosti. Većina istraživanja je potvrdila postojanje značajne negativne povezanosti između dimenzije prihvaćanja i dječje agresivnosti, kao i podatak o manjoj agresivnosti djece čiji roditelji postavljaju jasna pravila ponašanja i

¹⁰ Autorica u prvom djelu knjige definira prosocijalno ponašanje, altruizam i njegove teorije razvoja, empatiju i moralno rasuđivanje. U drugom dijelu je prikaz empirijskih istraživanja.

zahtijevaju njihovo poštivanje. Barber i sur. (1994) su utvrdili da je psihološka kontrola povezana s internaliziranim problemima u razvoju djeteta (kao što su nesigurnost, nedostatak samostalnosti i sl.), dok je nedostatna bihevioralna kontrola povezana s eksternaliziranim problemima (agresivnošću i drugim aspektima antisocijalnog ponašanja). Keresteš je (2002) utvrdila da su djeca koju psihološki kontroliraju roditelji agresivnija i manje altruistična od djece kojima roditelji omogućuju psihološku autonomiju, dok za dimenziju bihevioralne kontrole nije dobila takvu povezanost. Patterson i sur. (1992; prema Vasta i sur., 1998) smatraju da važnu ulogu u razvoju agresivnog ponašanja imaju tzv. obiteljski prisilni procesi koji su česta pojava u obiteljima s agresivnom djecom. Pod tim procesima se podrazumijeva da članovi obitelji ne ostvaruju svoje ciljeve kroz suradnju nego agresivnim ponašanjima, kao što su prijetnje i upotreba sile. Na taj način prekida se konfliktna situacija, agresivno ponašanje je negativno potkrijepljeno, pa se povećava vjerojatnost njegovog ponovnog pojavljivanja u takvim situacijama.

U članku autorice Zore Raboteg – Šarić, cilj samog istraživanja je bio jasno postavljen. Svrha istraživanja je bila ispitati jesu li, i na koji način, roditeljski odgojni postupci povezani s prosocijalnim i agresivnim ponašanjem djece predškolske dobi. Uz to, relevantno je bilo također provjeriti i ispitati u kolikoj mjeri se nekim sociodemografskim varijablama, kao što su spol i dob djeteta, obrazovanje i zaposlenost majke te red rođenja djeteta i broj djece u obitelji mogu objasniti dimenzije i stilovi roditeljskih odgojnih postupaka te dječje agresivno i prosocijalno ponašanje. U istraživanju je sudjelovalo 143 djece u dobi od 3 do 6 godina, njihove majke i odgajatelji. Odgajatelji su ispunjavali Skalu za procjenu dječjeg agresivnog i prosocijalnog ponašanja (Žužul i Vlahović, 1989). Rezultati su pokazali da su obrazovanje majke autoritativnije i manje autoritarne te manje ograničavaju djecu. Zaposlene majke autoritativnije su od nezaposlenih. Majke su autoritativnije i više njegujuće prema jedincima te manje ograničavaju i više njeguju prvorodenu djecu od kasnije rođene. Dječaci su skloniji agresivnom ponašanju od djevojčica, a nisu utvrđene spolne razlike u dječjem prosocijalnom ponašanju. Jedinci i djeca koja imaju braću i sestre ne razlikuju se značajno u agresivnom i prosocijalnom ponašanju. Regresijom kriterija agresivnog ponašanja na skup prediktora koji uključuje sociodemografske varijable te dimenzije i stilove roditeljstva pokazalo se da su značajni prediktori dječjeg agresivnog ponašanja autoritativnost majke i

obrazovanje majke te spol djeteta. Djeca majki s višim obrazovanjem, djevojčice te djeca autoritativnih majki manje su agresivna. Prosocijalno ponašanje u najvećoj mjeri određuju majčin stil odgoja i dob djece pri čemu se češće prosocijalno ponašaju starija djeca i djeca autoritativnih majki.

2. 3. Moralno prosuđivanje

Moral je skup nepisanih pravila i običaja koji utvrđuju međuljudske odnose i prosuđuju šta je dobro, a šta zlo. Moral je nešto objektivno kao oblik društvene svijesti, sistem običaja, navika, normi. To je prvenstveno zahtjev društva za određenim ponašanjem, odnosno, principima koji određuju kako nešto treba biti. On je relativan, nije isti u svim društvenim grupama i povjesnim periodima. Centralne vrijednosti morala su: dobro, ispravno i pravedno. Moral se oslanja na svijet i svijest pojedinca, a kao sankcije za nemoralno ponašanje javljaju se grižnja savjesti, prijekor ili bojkot okoline. Dobro je najveća moralna vrijednost. To je ljudska osobina koja odgovara biti čovjeka. Čovječnost je dužnost svakog pojedinca, uslov dobrog života. To podrazumijeva suradnju sa drugim ljudima, dijalog, ljubav i dostojanstvo osobe.

Laura Berk u knjizi „Psihologija cjeloživotnog učenja“ kaže da ako pažljivo promatramo dječje ponašanje i slušamo njihov razgovor, naći ćemo brojne primjere njihovih osjećaja za moralnost koja se razvija. Do druge godine života djeca reaguju uznemirenošću na ponašanja koja su agresivna ili koja na drugi način mogu nanijeti štetu te koriste riječi da bi vrednovali ponašanje kao „dobro“ ili „loše“ (Kochanska, Casey i Fukumoto, 1995). U cijelome svijetu odrasli bilježe te začetnike sposobnosti razlikovanja dobrog i lošeg. Neke kulture imaju za to posebne nazive. Utuku Indijanci u Zaljevu Hudson kažu da dijete razvija ihun (razum). Stanovnici Fjia vjeruju da se javlja vakayalo (osjećaj). Zauzvrat roditelji djecu smatraju odgovornijim za svoje ponašanje (Kagan, 1998). Do kraja ranog djetinjstva djeca mogu navesti mnogo moralnih pravila¹¹ te se mogu prepirati oko pitanja pravednosti. Sve teorije moralnog razvoja kažu da se svijest počinje oblikovati u ranom djetinjstvu. Većina se slaže da je isprva dječja moralnost eksternalno kontrolirana i da to čine odrasli. Nadalje, autorica L. Berk navodi kako ta ista dječja moralnost postaje postupno regulirana unutrašnjim standardima. Istinski moralni pojedinci ne postupaju moralno samo kada je autoritet u blizini. Umjesto toga, takvi pojedinci su

¹¹Produkt specijalnih društvenih faktora

razvili sućutnu brigu za druge i načela ispravnog ponašanja, koje onda slijede i u različitim situacijama.

Premda postoje točke slaganja među glavnim teorijama, svaka od njih naglašava različite aspekte moralnosti. Psihoanalitička teorija naglašava emocionalnu stranu razvoja svijesti, odnosno posebnu identifikaciju i krivnju kao motivatore ispravnog ponašanja. Teorija socijalnog ućenja usmjerava se na moralno ponašanje i kako se ono usvaja putem potkrepljenja i modeliranja. A kognitivno – razvojna perspektiva naglašava mišljenje, tj. dječju sposobnost za razmišljanje o pravdi i pravednosti.

U knjizi „Psihologija altruizma“ autorica Zora Raboteg – Šarić navodi – „Kohlbergov pristup ispitivanja moralnog razvoja je kognitivno – razvojni te kao takav podrazumijeva određene postavke zajedničke svim kognitivno – razvojnim pristupima“. Nadalje, osnovni postulat kognitivno – razvojnih teorija je da strukture rasuđivanja prolaze tijekom razvoja kroz određeni broj kvalitativnih promjena koje su svojstvene odijeljenim stupnjevima razvoja. Dolazimo do spoznaje da kognitivne strukture su organizacijske cjeline ili sustavi unutarnjih odnosa. One se odnose na opća svojstva oblika, sklopa ili organizacije odgovora, a ne na stupanj ili intenzitet odgovora ili njegovo povezivanje s nekim podražajem. Nadalje, kognitivne strukture nisu statične. Razvijaju se i mijenjaju s iskustvom i rezultat su interakcije tendencija organizma ka strukturiranju i strukture izvanjskog svijeta. Drugim riječima, u terminima Piagetove teorije¹², razvoj se odvija u smjeru uspostavljanja ravnoteže između procesa asimilacije, odnosno percepcije i tumačenja novog iskustva na osnovi postojećih kognitivnih predodžaba i akomodacije, koju sačinjavaju promjene u kognitivnim predodžbama kada se ne može u postojećem obliku zadovoljavajuće objasniti novo iskustvo. Kada sustav postane maksimalno dobro organiziran on služi kao osnova za potpuno novi sustav. Razvoj se, dakle, sastoji u zamjeni jednog logičnog sustava boljim. Promjena ne uključuje jednostavnu razradu sustava, nego

¹²Kognitivna struktura je izgrađena od osnovnih elemenata ili shema koje predstavljaju opći potencijal za izvedbu neke vrste ponašanja. Pojam ekvilibracija odnosi se na proces postizanja kognitivne stabilnosti putem asimilacije i akomodacije.

njegovu potpunu reorganizaciju. Iz navedenog zaključujemo kako percipirana neprimjerenost postojećeg skupa pravila ili načina rasuđivanja za objašnjenje novih iskustava jest posticaj za promjenu.

U već spomenutoj Kohlbergovoj teoriji u kojoj su razrađene Piagetove postavke o kognitivnom razvoju i primjeni na moralni razvoj, Lawrence Kohlberg je sažeto opisao stupnjeve razvoja. Naime, stupnjevi uključuju kvalitativne razlike u strukturama, odnosno, načinima mišljenja koje će služiti istoj osnovnoj funkciji u različitim fazama razvoja. Potom različite strukture tvore nepromijenjeni redoslijed i individualnom razvoju. Kulturalni činitelji mogu usporiti ili ubrzati razvoj, ali ne mijenjaju njegov redoslijed. Nadalje, svaki od različitih i sekvencijalnih načina mišljenja tvori „strukturiranu cjelinu“, tj. organizaciju mišljenja koja je u osnovi specifičnih odgovora na različite zadatke na danoj razini razvoja. Zadnji stupanj sačinjavaju stupnjevi hijerarhijske organizacije, tj. tvore redoslijed sve više diferenciranih i bolje integriranih struktura. Viši stupnjevi zamjenjuju, odnosno reintegriraju strukture nađene na nižim stupnjevima.

2. 3. 1. Razine i stupnjevi moralnog rasuđivanja

Prema Kohlbergu, kognitivne strukture definiraju načela i procese na osnovi kojih osoba interpretira događaje i one su u osnovi moralnog razvoja. Moralno rasuđivanje, tj. način preskriptnog vrednovanja što je u društvu dobro i ispravno, definira razinu moralnog razvoja osobe. Moralne prosudbe imaju određena svojstva koja se razlikuju od ostalih prosudbi. Prvenstveno se odnose na vrednote, a ne na činjenice. Potom, odnose se na osobe te su preskriptivne i normativne. Drugim riječima, moralne prosudbe ne uključuju sviđanja ili preferencije, već se prosuđuje o onome što se mora, o pravima i dužnostima (Colbyetal., 1979).

Kohlberg je razradio stupnjeve moralnog razvoja analizirajući odgovore ispitanika u pričama koje opisuju konflikne moralne situacije. Glavni lik u svakoj priči mora se odlučiti što će poduzeti u situaciji kada je suočen s konfliktnim normama. Razlozi koje ispitanici navode da bi opravdali odluke glavnog lika naknadno se analiziraju. Pritom se moralno rasuđivanje definira s obzirom na formalna svojstva odgovora, a ne s obzirom na sadržaj, što je u skladu sa shvaćanjem da se moralnost zasniva na kulturalno univerzalnim svojstvima moralnog

rasuđivanja. Autorica Raboteg – Šarić navodi kako nakon 1958. godine kada je formulirana teorija, definicija se prvotnih stupnjeva od tri razine moralnog rasuđivanja, donekle mijenjala, a osobito se promijenilo i razradilo bodovanje moralnih prosudbi i određivanja stupnjeva rasuđivanja. U prijašnjim se teorijskim formulacijama (Kohlberg 1968,1969) svaki stupanj držao „idealnim tipom“. Međutim, Kohlberg napušta ovaj pristup držeći da je takav način bodovanja previše zasićen sadržajem, a da bi se dobro definirali stupnjevi i zakonitosti moralnog razvoja. Stoga, nakon niza istraživanja Kohlberga i suradnika, došlo se do sustava bodovanja koji razlikuje strukturu i sadržaj.

Nadalje, stupnjevi moralnog razvoja opisani su prema načinu definiranja što je ispravno, razlozima zbog kojih se nešto smatra ispravnim te prihvaćanju društvenog gledišta, koje je u osnovi razine moralnog rasuđivanja i koje ju strukturira. Prihvaćanje društvenog gledišta prema Kohlbergu, u najširem smislu znači odnos osobe prema društvenim pravilima i očekivanjima. Sumirajući navedeno, nečije gledište o odnosima u društvu osnovni je element strukture u razvoju moralne zrelosti. Više stupnjeve moralnog rasuđivanja obilježava veća sposobnost prihvaćanja tuđe uloge, razmatranja postupaka sve šireg gledišta.

Najniža razina moralnog rasuđivanja je predkonvencionalna razina. Na toj se razini društvena pravila doživljavaju kao izvanjska. Ono što se smatra ispravnim ograničeno je na doslovno slijedenje konkretnih pravila i naredbi, iza kojih stoji moć i kažnjavanje. Razlozi da se nešto smatra ispravnim na ovoj razini uključuju interes za sebe, izbjegavanje kažnjavanja, izbjegavanje nanošenja fizičke štete i razmjenu usluga. Ova razina moralnog rasuđivanja uključuje dva stupnja. Prvi stupanj je heteronomni stupanj ili usmjerenost na poslušnost i kažnjavanje. Taj stupanj obilježava da je ispravno biti slijepo pokoran pravilima i autoritetima te izbjegavati nanošenje fizičke štete i boli. Nadalje, razlozi zbog kojih se ispravno postupa su izbjegavanje kazne i superiorna moć autoriteta. Prihvaćeno gledište na ovom stupnju je egocentrično stajalište. U ovoj razini, postupci se razmatraju s obzirom na fizičke a ne psihološke interese drugih. Drugi stupanj moralnog rasuđivanja na ovoj razini uključuje naivnu egoističnu orijentaciju i instrumentalne razmjene. Ta razina naziva se još instrumentalno – relativističkom orijentacijom (Kohlberg i Turiel, 1971) ili naivni instrumentalni hedonizam (Maccoby, 1980). Na navedenom stupnju se javlja

poimanje uzajamnosti, ali s naglaskom na razmjeni usluga. Smatra se da je ispravno ono što služi vlastitom interesu ili tuđim potrebama, kao i odnosima konkretne razmjene. Razlozi zbog kojih se poštuju pravila uključuju vlastite interese i potrebe. Na ovom stupnju osoba dijeli vlastite interese i stajališta od gledišta autoriteta i drugih ljudi. Sukobljeni individualni interesi usklađuju se kroz instrumentalnu razmjenu, a pravednost se očituje u naivnom egalitarizmu¹³, tj. interesi svakog pojedinca tretiraju se kao jednaki.

Sljedeća razina moralnog rasuđivanja naziva se konvencionalna razina. Na ovoj razini razvija se „gledište člana društva“. Ispravno je prilagoditi se važećim pravilima, ulogama i očekivanjima društva u širem smislu, kao i pravilima i očekivanjima nečije uže grupe. Takvo postupanje u skladu s pravilima i ulogama znači više od poslušnosti, odnosno osoba je intrinzično motivirana da se drži tih pravila, jer ih razumije i osjeća da su ispravna. Ova razina se također može podijeliti na dva odijeljena stupnja. U stupnju interpersonalnih odnosa, očekivanja i konformiranja, ispravno je živjeti u skladu s onim što očekuju ljudi koji su nam bliski ili u skladu s onim što se inače očekuje od ljudi u ulozi sina, sestre, prijatelja, itd. Ovaj stupanj naziva se i orijentacija dobar dječak – dobra djevojčica (Kohlberg, 1969). Razlozi zbog kojih se nešto drži ispravnim uključuje želju da se bude dobra u vlastitim očima i u očima drugih te brigu za druge ljude. U osnovi takva shvaćanja ispravno je prihvaćanje gledišta pojedinaca u odnosu s drugim osobama. Autorica Zora Raboteg – Šarić navodi da postoji u ovom stupnju svijest o tome da pojedinci i osobe dijele osjećaje, očekivanja i dogovore koji nadilaze individualne interese. Međutim, moralnost je definirana na osnovi pojedinačnih odnosa, slaganja s osobama koje su važne pojedincu, a ne razmatra se općenito gledište „sustava“. Nadalje, drugi odijeljeni stupanj je stupanj društvenog sustava i svijesti kojeg Kohlberg naziva usmjerenost na održanje autoriteta i reda u društvu ili održavanju reda i zakona. Ispravno se ponašati znači obavljati neku dužnost u društvu, podržavati društveni red, kao i dobrobit društva ili grupe. Nerijetko se ovaj stupanj naziva i „moralnost zakona i reda“. Jasno je da se zakona ne treba pridržavati u ekstremnim slučajevima kada su sukobljeni s drugim utvrđenim društvenim dužnostima. Ispravno je također pridonositi društvu, nečijoj grupi. Prihvaćeno gledište na ovom stupnju razlikuje društveno stajalište od interpersonalnog slaganja.

¹³Sistem koji promovira jednakost među ljudima

Prihvaća se stajalište sustava koji definira uloge i pravila, a individualni odnosi razmatraju se s obzirom na njihovo mjesto u društvenom sustavu.

Posljednja razina moralnog rasuđivanja naziva se postkonvencionalna ili principijelna razina. Na ovoj razini ono što je ispravno definira se univerzalnim pravilima, vrednotama i načelima, kojih bi se trebao pridržavati i pojedinac i društvo. U ovom stupnju, kršenje zakona je opravdano kad zakon ne štiti ljudska prava. Razlozi zbog kojih se nešto drži ispravnim određeni su gledištem da su, živeći u društvu, ljudi voljno pristali na „društveni ugovor“, tj. pristali su da poštuju prava drugih te da se toga pridržavaju. Razlozi također uključuju pristajanje uz moralna načela koje bi svaka moralna osoba percipirala moralno valjanima. Prihvaćeno gledište na ovoj razini jest stajalište racionalnog pojedinca koje se temelji na definiranim vrednotama i načelima koji imaju prioritet nad društvenim gledištem. Ova razina također sadrži dva stupnja. Kod stupnja društvenog ugovora i individualnih prava, ispravno je držati se osnovnih pravila, vrednota i legalnih ugovora društva, čak i kada su sukobljeni s konkretnim pravilima i zakonima uže grupe. Sami razlozi pridržavanja ovog stupnja uključuju zaštitu vlastitih prava kao i prava drugih, odnosno da se poštuju interesi u omjeru najvećeg dobra za najveći broj. U osnovi takva rasuđivanja jest stajalište racionalnog pojedinca¹⁴ koji je svjestan da vrednote i prava imaju prioritet nad društvenim ugovorom. Na taj način osoba razmatra „moralno gledište“ i „legalno gledište“ i uviđa konflikt među njima. Društvena pravila ne drže se apsolutnima, odnosno kako bi bila prihvaćena, moraju biti nepristrana. Drugi stupanj posljednje razine moralnog rasuđivanja je stupanj univerzalnih etičkih načela. U ovom stupnju, ono što je ispravno definira se na osnovi odluka savjesti i u skladu s etičkim načelima pojedinaca. To su univerzalna načela pravde: jednakost ljudskih prava i poštovanje dostojanstva ljudi. Kao racionalna osoba, pojedinac na najvišem stupnju moralnog razvoja potpuno uviđa valjanost univerzalnih načela. Razlozi zbog kojih se drži takvih načela temelje se na osobnoj savjesti pojedinaca, a ne na izvanjskoj prisili ili na društvenom dogovoru. Prihvaćeno je moralno gledište na osnovi kojeg se stvaraju i na kojem se temelje društveni dogovori. To je prvenstveno stajalište u kojem je glavna moralna premisa poštovanje druge osobe smatrano ciljem, a ne sredstvom.

¹⁴Pojedinac koji pokušava postići maksimalnu razinu koristi u danim uvjetima odlučivanja

Evidentno je da su opisani stupnjevi samo različiti načini moralnog mišljenja, a nisu tipovi ličnosti. Rasuđivanje neke osobe pomaže nam razumijeti stajališta te osobe. Predkonvencionalna razina tipična je za djecu mlađu od devet godina, a to je i razina rasuđivanja brojnih adolescenata te odraslih prijestupnika. Prema Kohlbergu (1972) svega 20 – 25% populacije odraslih je na postkonvencionalnoj razini moralnog rasuđivanja, od čega je samo mali broj njih na šestom stupnju. Uzimajući u obzir tako mali broj ljudi opisanih šestim stupnjem, Kohlberg (1973) navodi da nema smisla koristiti ovaj stupanj za opis i objašnjenje moralnog rasuđivanja većine ljudi. Naime, nakon ranih dvadesetih godina pokazuje se mali napredak u razvoju moralnog mišljenja. Zamjećuje se tendencija stabiliziranja rasuđivanja, tj. sve se više odbacuju nezreliji načini mišljenja, odnosno smanjuje se uporaba prosudbi na nižim stupnjevima rasuđivanja.

2. 3. 2. Činitelji moralnog rasuđivanja

Najkontroverziniji postulat kognitivno – razvojnih teorija je postavka da strukture rasuđivanja prolaze tijekom razvoja kroz određeni broj kvalitativnih preobrazbi (Krebs, 1978). Autorica Z. Raboteg – Šarić navodi da se razvoj sastoji u zamjeni jednog logičkog sustava boljim. Prema Kohlbergu (1969) moralno rasuđivanje je u prvom redu funkcija racionalnih operacija. Čuvstveni činitelji, kao što su sposobnost empatiziranja i doživljavanja krivnje, također su prisutni, ali su moralne situacije ponajprije definirane kognitivnim rasuđivanjem. Sukladno navedenom, moralnost se razvija kao rezultat povećane sposobnosti percipiranja društvene realnosti¹⁵ i organiziranja društvenog iskustva. Uzimajući u obzir Piagetova i Kohlbergova istraživanja, po svemu sudeći, čini se da se logički i intelektualni razvoj javlja prije moralnog razvoja. Nakon stupnjeva intelektualnog razvoja dolaze stupnjevi prihvaćanja društvenog gledišta. Oni opisuju s koje razine pojedinac gleda druge ljude te tumači njihove misli i osjećaje. Ti su stupnjevi vrlo usko povezani s moralnim razvojem ali su općenitiji. Kohlberg pretpostavlja da se ovi stupnjevi javljaju prije moralnog rasuđivanja na paralelnom stupnju. Sposobnost

¹⁵ Društvena realnost proizlazi iz više nivoa realnosti ali je kompleksnija od njih. Osnovni nivoi realnosti su: fizička, kemijska, biološka, psihološka, socijalna.

zreljeg rasuđivanja te preferiranje upotrebe viših stupnjeva rasuđivanja, razvija se brzo u kognitivno i društvenoj bogatoj okolini.

Nadalje, za moralni razvoj osobito je važno iskustvo prihvaćanja uloge drugih ljudi. Evidentno je da veliku ulogu u stjecanju takvih iskustava ima nečija grupa prijatelja, vršnjaka, škola ili šira okolina. Kohlberg uviđa i razlike u moralnom rasuđivanju između djece koja su popularna ili manje popularna u svojoj grupi te između djece čiji su roditelji pripadnici srednjeg ili nižeg sloja, pripisuje razlikama u raznovrsnosti društvenog iskustva, mogućnosti prihvaćanja više uloga i gledišta drugih ljudi. Autorica Raboteg – Šarić dalje navodi kako je Selman, u grupi djece jednake dobi i razine opće inteligencije, utvrdio da djeca s razvijenom sposobnošću prihvaćanja stajališta drugih imaju višu razinu moralnog rasuđivanja, procjenjenu Kohlbergovim postupkom. Međutim, rezultati su pokazali kako je veća sposobnost prihvaćanja uloge drugog nužan, ali ne i dovoljan uvjet za zrelo moralno rasuđivanje (prema Maccoby, 1980).

Zatim, Kohlberg postavlja, slijedeći Piageta, interakcionističku teoriju moralnog razvoja. Raznolikost iskustava ljudi, tj. način njihove interakcije s okolinom određuje u kojoj će mjeri doći do strukturalnih promjena a time i do razvoja prema višim stupnjevima moralnosti. Naime, moralnost se ne razvija internalizacijom moralnih standarda društva. Važnost roditelja, prijatelja i škole je u tome da pružaju djeci prigode za različita iskustva i društvene interakcije. Sažimajući stajalište kognitivno – razvojnog pristupa Kohlberga navodi da je moralni razvoj proces prihvaćanja uloge koji ima novu logičku strukturu na svakoj razini a ta se struktura najbolje može formulirati kao struktura pravde koja je progresivno razvijenija, diferenciranija i uravnoteženija nego prijašnje strukture. Nadalje, javlja se pojam načela pravde koji Kohlberg smatra središnjim u razvoju moralnog rasuđivanja. Pravednost, odnosno briga za vrijednost i jednakost ljudskih bića i za uzajamnost u ljudskim odnosima jest opći ljudski standard. Pojam pravde svojstven je i društvenim odnosima i zakonima kojima se održava ravnoteža među njima te se osjećaj za pravednost stječe i diferencira tijekom razvoja kroz interpersonalne i šire društvene odnose.

3. PROSOCIJALNO PONAŠANJE

Istraživanja prosocijalnog ponašanja tekla su u različitim pravcima, iako se u početku nastojalo otkriti izvanjske uvjete koji potiču pojavu prosocijalnog ponašanja poput ugleda, nagrade, zahvalnosti, poštivanje društvenih normi te kazna. Nadalje, kasnije se pojavio sve veći interes za objašnjenjem unutarnjih procesa, a u novije vrijeme javljaju se sve češći pokušaji integracije različitih teorijskih pristupa. Istraživanja se razlikuju i po tome kako proučavaju prosocijalno ponašanje. Proučavaju li ga kao genetsku predispoziciju, crtu ličnosti, situacijski inducirano stanje ili kao rezultat kombinacije ovih činitelja.

Prosocijalno ponašanje pod utjecajem je niza izvanjskih i unutarnjih čimbenika. U najširem smislu, prosocijalno ponašanje definira se kao voljno, intencionalno ponašanje koje ima pozitivne posljedice za druge ljude, što navodi autorica Zora Raboteg Šarić u svojoj knjizi „Psihologija altruizma“. Postupcima kao što su darivanje novca u dobrotvorne svrhe, suradnja s drugima na zadatku, usluge i pomoć osobi u nevolji, suosjećanje, prijaznost prema drugima, žrtvovanje, spašavanje zajedničko je to što su upućeni na druge ljude te što imaju pozitivne posljedice za druge. Takvi se postupci nazivaju prosocijalnim, za razliku od antisocijalnih oblika ponašanja¹⁶. Definicija kao takva zasniva se na posljedicama ponašanja, pri čemu motivi ponašanja mogu biti pozitivni i negativni. U socijalno – psihološkim istraživanjima najčešće se uz termin „prosocijalno ponašanje“ spominje i posebna skupina takvih postupaka pod sinonimom „pružanje pomoći“ (helping behaviour). Autorica Zora Raboteg – Šarić navodi kako se pomaganje drugima očituje kroz verbalnu ili fizičku potporu, potom pomaganje u radu na zadatku, interveniranje kad je netko u opasnosti te mnogi drugi načini.

Logično je za zaključiti da pružanje pomoći obuhvaća velik broj prosocijalnih postupaka. Međutim, u taj velik broj prosocijalnih postupaka ne uključuje se i kooperativno ponašanje, odnosno postupci koji obuhvaćaju uzajamnu korist. Prema tome, osim što ima pozitivne posljedice za druge, pomažuće ponašanje je barem djelomično altruistički motivirano. Kao odgajatelji, svojim primjerom cilj nam je potaknuti djecu na prosocijalno, nesebično pomaganje kako u vlastitoj grupi, tako i s

¹⁶ Osobe s antisocijalnim poremećajem ličnosti obično nemaju osjećaj za dobro i loše. Često mogu kršiti zakon i prava drugih, upadati u probleme ili sukobe. Mogu lagati, ponašati se nasilno i imati problema s drogama i alkoholom. Osobe s antisocijalnim poremećajem ličnosti možda neće moći ispuniti obveze prema obitelji, poslu ili školi.

drugom djecom iz vrtića. Kako bi se dijete, osoba mogla ponašati prosocijalno, prethodno treba imati razvijene dvije sposobnosti: zauzimanje tuđeg stajališta (sagledavanje neke situacije očima druge osobe) i empatija (doživljavanje emocija koje osjeća druga osoba). Između druge i treće godine počinje se javljati empatija za osjećaje drugih. Unatoč tome, neka istraživanja utvrdila su postojanje primitivnih oblika empatije već kod novorođenčadi (bebe plaču na plač drugih beba, ali ne i kada čuju snimku vlastitog plača). Također, postoje istraživanja koja su utvrdila da se dijeljenje s drugima pojavljuje i prije druge godine.

Bitan je razgovor odgajatelja s djetetom o emocijama, nesebičnom dijeljenju kao i pomoći onima koji su u nevolji. Moralna obveza pružanja pomoći nesretnim osobama i onima koji su u nevolji jedna je od glavnih ljudskih vrednota. Sama takva akcija bitna je kako za pojedinca tako i za skladno funkcioniranje ljudskih grupa. Vodeći se nekom intuicijom, neizbježno je zaključiti kako će ljudi u takvim situacijama gdje biraju i znaju posljedice svojeg ponašanja, prije odabrati izbjegavanje boli, patnje i neugode.

S druge strane postoje mnogi slučajevi s nesebičnim karakteristikama ponašanja koji se u krajnoj granici pariraju s obilježjima hedonizma¹⁷. Šezdesetih godina dvadesetog stoljeća među psiholozima javlja se interes za proćavanje pozitivnih oblika društvenog ponašanja. Međutim, prvi poticaj sve većem broju socijalno – psiholoških ispitivanja altruzima bio je javni skandal zbog pasivnosti ljudi, u smislu neaktivnog angažiranja vezano uz nasilje nad drugima. Povod za takvo istraživanje bio je slučaj Kitty Genovese koji je uznemirio dio amerićeke javnosti te taj slučaj su detaljno opisali Latene i Darley 1970. Vraćajući se s posla oko tri ujutro, Kitty Genovese je bila napadnuta i od trideset i osam njenih susjeda nitko nije reagirao niti pozvao policiju iako ju je počinitelj maltretirao više od pola sata i na kraju ubio. Pasivnost ljudi se često povezivala s otuđenim načinom života u gradu, nesvjesnim sadistićkim impulsima, nezainteresiranošću i apatijom. Na temelju tog istraživanja, Latane i Darley došli su do zaključka da ljudi u grupi prebacuju odgovornost i rjeđe pomažu unesrećenom.

¹⁷ Psihološki hedonizam smatra da je bitan aspekt ljudske prirode da traže zadovoljstvo i izbjegavaju bol i da ljudska bića ne mogu djelovati na bilo koji drugi način. Ljudsko biće uvijek će djelovati na način koje će prema njegovom razumijevanju proizvesti ono što on/ona vidi kao najveće zadovoljstvo ili će ga zaštititi od nepoželjne boli.

3. 1. Činitelji prosocijalnog ponašanja

Situacije u kojima je nekome potrebna pomoć uključuju potencijalne pomagače kao i „žrtvu“ odnosno osobu koja je u nekoj fizičkoj ili duševnoj nevolji. Takve situacije variraju po svojoj složenosti, jasnoći i težini. U skladu s time, izazivaju se razni procesi percipiranja i definiranja samih događaja, relevantne norme ponašanja, subjektivna čuvstvena iskustva, i drugi unutarnji procesi koji mogu biti medijatori prosocijalnih postupaka. U najširem smislu, prosocijalno ponašanje ovisi o situacijskim (izvanjskim) činiteljima, utjecaju drugih ljudi, ličnosti pomagača, privremenih psiholoških stanja pomagača izazvanih u interakciji s primateljem pomoći, psiholoških procesa aktiviranih u situaciji, itd.

Situacijska tumačenja prosocijalnog ponašanja razliku u količini pružanja pomoći priprisuje neposredno utjecaju okoline kao i privremenom stanju pomagača izazvanom tim utjecajem.

Nadalje, dokazano je kako drugi ljudi utječu na to kako će reagirati osobe koje opaze da je netko u opasnosti. U ovom djelu javlja se „fenomen pasivnog promatrača“ koji spominju Latane i Darley u svom istraživanju vezanom za odbijanjem pomoći u slučaju Kitty Genovese. Glavna odrednica takvog fenomena očituje se u prebacivanju odgovornosti na druge ljude te ujedno smanjena efikasnost prosocijalnog reagiranja.

Što se same ličnosti pomagača tiče, pomagač će prije reagirati kada je nevolja očita nego kada je podražaj dvosmislen ili nejasan što navode Piliavin i Piliavin. Uvjeti u kojima djeluje neki podražaj, kao što je npr. udaljenost žrtve od pomagača ili položaj tijela koji omogućuje izbjegavanje pogleda osobe u nevolji također mogu utjecati na količinu pomaganja drugima. Na kraju, sam način traženja pomoći (izravno ili neizravno) može odrediti veće ili manje pomaganje. Nadalje, važna varijabla u pružanju pomoći je i stupanj potrebe osobe u nevolji. Istraživanjem se došlo do zaključka kako osobi koja je sama kriva za svoju nevolju manje će se priskočiti u pomoć, nego osobi koja je u potrebi izazvanoj vanjskim čimbenicima. Neki modeli pomažućeg ponašanja uključuju i tkz. „cijenu pomaganja“ koju karakterizira fizička i materijalna žrtva, utrošeno vrijeme, zbunjenost ako pomoć nije primjerena situaciji, itd. Kada pomaganje zahtijeva veće žrtve, pomoć se javlja u manjoj mjeri ili indirektno poput pozivanja policije ili hitne pomoći. Međutim, s

druge strane javlja se „cijena izbjegavanja pomoći“ koja za sobom donosi anticipiranu krivnju, sram ili strah da će takvo ponašanje naići na neodobravanje drugih. Što je teže izbjeći pomoć, žrtva je veća.

Kod privremenog stanja potencijalnog pomagača osim navedenih osobina situacije na prosocijalno ponašanje potencijalnog pomagača utječe dobro ili loše raspoloženje, trenutna usmjerenost pažnje ili osjećaj kompetentnosti. Trenutno dobro raspoloženje povećava vjerojatnost pomoći kao i osjećaj kompetencije.

Što se tiče odnosa s potencijalnim primateljem pomoći ovisi naša vjerojatnost pružanja pomoći. Ponajprije pomažemo prijateljima, rodbini i susjedima tek potom strancima. To činjenično stanje se može lako uvidjeti kod djece gdje prvenstveno pomažu prijateljima u svojoj grupi potom tek djeci iz susjednih grupa. Zora Raboteg Šarić navodi – „Prije ćemo pomoći osobi za koju mislimo da pripada istoj grupi kao i mi te osobi koja je boljeg fizičkog izgleda“.

3. 2. Mjere prosocijalnog ponašanja

Kao kriterij prosocijalnog ponašanja koriste se razne mjere u ispitivanjima. Jedna od tih mjera je samoprocjena ispitanika o tome koliko su u njih zastupljene određene osobine koje ukazuju na altruizam¹⁸. Potom javlja se procjena ispitanika o tome koliko bi bili spremni pomoći u specifičnim, zamišljenim situacijama. Zatim se kao mjera koriste upitnici koji mjere tendenciju očitovanja prosocijalnog ponašanja u nizu situacija. Uz navedene mjere koriste se i procjene drugih osoba, najčešće nastavnika, odgojitelja i vršnjaka o samom prosocijalnom ponašanju ispitanika. Također se vrednuje i sustavno opažanje dječjeg ponašanja u grupi što dovodi do boljeg uvida odgajatelja u sam status dječjeg emocionalnog i socijalnog razvoja, drugim riječima trenutnog stanja.

U nizu ispitivanja koriste se razne bihevioralne mjere. Te mjere uključuju latenciju koja se odnosi na vrijeme koje protekne dok ispitanik ne priskoči u pomoć nekome tko je u opasnosti. Potom se koristi frekvencija koja u sebi sadrži kao primjer koliko je puta ispitanik dao krv u određenom vremenskom razdoblju (u vrtiću se koristi pojam koliko je puta dijete posuđivalo igračku). Zatim sljedeća mjera je broj koji mjeri količinu darovanu nekom te vrijeme koje označava vrijeme

¹⁸Naklonost i ponašanje kojem je cilj pomaganje drugome u kojem se ne očekuje neka vrsta nagrade od drugih

rada na zadatku umjesto drugog ili vrijeme traženja nečijeg izgubljenog predmeta i slične svakodnevne situacije. Svaka od navedenih mjera ima svoje prednosti i nedostatke. Kao što i sama autorica Zora Raboteg – Šarić navodi, samoprocjena ispitanika i procjena drugih ponekad podliježu tendenciji ispitanika da sebe prikažu u boljem svjetlu ili pogreškama procjenjivača. Međutim, te metode se smatraju češće pouzdanijim zbog uključenosti više aspekta ponašanja. S druge strane javlja se i činjenica da ispitanik doživljava sebe altruističnijim ili da ga takvim doživljavaju druge osobe, što opet ne znači da će se u određenoj situaciji ponašati više altruistično. Takve bihevioralne mjere postavljaju se ispitanicima u svarnom životu no pod utjecajem su nekontroliranih situacija. One uključuje razne oblike ponašanja koji karakteriziraju sitne usluge nepoznatim osobama, spašavanje tuđeg života, darivanje novca, darivanje krvi te još mnogi drugi ponašajni aspekti. Same mjere prosocijalnog ponašanja moraju uzeti u obzir razvojnu razinu ispitanika. U ispitivanjima s djecom, Zora Raboteg – Šarić navodi kako se najčešće koriste mjere poput fizičke pomoći dovršavanja nekog zadatka, dijeljenje koje se odnosi na slatkiše i igračke te verbalna pomoć u smislu objašnjena kako riješiti određeni zadatak.

Postoji termin „privremeni altruizam“ koji se veže za prethodne rezultate istraživanja. „Privremeni altruizam“ označava kratkotrajnu priključenost određenoj aktivnosti. Nadalje, postoje mnoga istraživanja koja su ukazala na važnost iskustava altruista stečenih tijekom socijalizacije kao što je identifikacija osobe s roditeljima koji često pokazuju altruistično ponašanje i koji imaju razvijene alocentrične vrijednosti¹⁹. U svrhu valjane procjene prosocijalnog ponašanja potrebno je ispitati uzroke ponašanja u brojnim situacijama te se preporučuje korištenje multiple mjere. Isto tako nužno je utvrditi relevantne dimenzije po kojima se razlikuju raznovrsni oblici prosocijalnog ponašanja na osnovi analize sadržaja odgovora ispitanika o situacijama kada se to ponašanje očituje. Što se tiče rada s djecom, Lang savjetuje analizu različitih odgovora koji ukazuju na pomažuće ponašanje. Pomoć kao takva može biti direktna, indirektna ili pogodbeno a izostajanje pomoći može biti u obliku pasivnog ili aktivnog odbijanja da se ista pruži.

Kao zaključak o činiteljima prosocijalnog ponašanja dolazimo do spoznaje da ono prekriva širok raspon oblika ponašanja koji se očituju u raznim situacijama. Situacije kao takve se razlikuju jesu li provedene s odraslima ili s djecom, u prirodnim

¹⁹ Grupa ima veću vrijednost, istaknutiji je socijalni identitet.

uvjetima ili laboratoriju, kakve su osobine primatelje te još mnogi drugi čimbenici. U principu, jedna od najvećih poteškoća u ispitivanjima je empirijski istražiti kada je neki oblik prosocijalnog ponašanja ujedno i altruističan.

3. 3. Prosocijalno i agresivno ponašanje djece predškolske dobi u odnosu na (ne)prihvatanje u skupinu vršnjaka

Agresivnost je društveno neprihvatljivo ponašanje s namjerom da se ljudima ili imovini nanese šteta (Vasta, Haith i Miller, 1997). Iako postoji mnogo definicija agresivnosti, većina ih sadrži dvije važne karakteristike: ponašanje čija je svrha naštetiti nekomu te žrtva koja percipira da je povrijeđena. Ponašanja koja nanose štetu prijateljstvu ili socijalnom statusu također odgovaraju kriteriju agresivnosti. Generalno, agresivna ponašanja destruktivna su za odnose i većinu agresivnih ponašanja vršnjaci barem djelomično osuđuju.

U dobi do 5 godina bijes i tjelesna agresivnost, osobito borba za predmete, sasvim su uobičajeni. U predškolskoj dobi agresivnost se kod djevojčica ispoljuje kroz ponašanja kao što su ogovaranje (uništavanje nečije reputacije kod druge djece), isključivanje iz društva, vrijeđanje. Dječaci više ispoljavaju fizičku agresiju (instrumentalnu i neprijateljsku). Kao rezultat spolno stereotipnog ponašanja, djevojčice više teškoće usmjeravaju prema internalizirajućim problemima u ponašanju. Tu hipotezu podržavaju ponašanja roditelja prema djeci predškolske dobi kada više tjelesno kažnjavaju sinove, dok se u discipliniranju djevojčica više koriste objašnjavanjem. Također, majke više potiču djevojčice da suosjećaju s drugima, brinu o njima, dijele igračke s vršnjacima, da se ponašaju prosocijalno. Osnovni se oblici socijalnog ponašanja u odnosu na vršnjake javljaju vrlo rano. Od vršnjaka dobivaju povratnu informaciju o svojim sposobnostima, svoje postupke procjenjuju kao bolje, jednako dobre ili lošije u odnosu na postupke druge djece.

Nadalje, kako se igranje u skupini nastavlja, tako raste sklonost povezivanju s vršnjacima, učestalost kontakata s vršnjacima povećava se, a igra postaje dominantna društvena aktivnost djece. Sociometrijski se status pokazao snažnim i korisnim pokazateljem odnosa među vršnjacima, relativno stabilan tijekom vremena i u različitim kontekstima. Većina djece ima odrđenih teškoća u odnosu s vršnjacima. Nekada su ti problemi kratkotrajni i predstavljaju važno iskustvo, a negativne povratne informacije od vršnjaka mogu poboljšati razumijevanje socijalnih situacija.

Tada uspješno razrješenje konflikata s vršnjacima razvija vještine reguliranja emocija i rješavanja konflikata, no djeca rijetko uče korisne vještine kada imaju stalne probleme u odnosu s vršnjacima. Djeca su često neprihvaćena jer njihovo ponašanje smeta drugima pa su stoga u svrhu razvijanja programa za poboljšanje prihvaćenosti djece u skupini vršnjaka istraživanja ponašanja i osobine prihvaćene i neprihvaćene djece. Istraživanja pokazuju da prihvaćena djeca uspostavljaju kontakt očima s drugom djecom, uspješnije razlikuju emocije kod vršnjaka, uspješnija su u neverbalnoj komunikaciji²⁰ te uspješnije kontroliraju ljutnju. Uspješnije objašnjavaju drugima što i zašto žele, sklonija su kompromisima te prilagođavaju svoje ponašanje potrebama drugih. Za razliku od prihvaćene djece, neprihvaćena djeca sklonija su agresivnom ponašanju i povlačenju.

3. 4. Definicija altruizma kroz 4 teorijska pristupa

Autorica knjige „Psihologija altruizma“ navodi da je altruizam poseban, nesebičan oblik pružanja pomoći. Dokle god netko voljno prosocijalno djeluje, odnosno dok nije prisiljen, može se tvrditi da namjerava pomoći drugome. Međutim, razlozi zašto netko pomaže drugima mogu biti različiti. Može postojati istinska briga za drugu osobu, želja da se ostvare vlastiti interesi ili očekivanja da će nam unesrećena osoba vratiti istom mjerom. Možemo zaključiti da altruizam znači istinsku, bezinteresiranu naklonost prema drugima. Da bi se prosocijalno ponašanje nazvalo altruističnim, valja uzeti u obzir ne samo posljedice ponašanja nego i motive.

Altruistično ponašanje je poseban oblik pružanja pomoći te se razlikuje od prosocijalnog ponašanja u širem smislu. Najopćenitija definicija altruizma naglašava da je ono ponašanje poduzeto radi dobrobiti drugih, bez očekivanja izvanjskih nagrada. Krebs navodi kako altruistično ponašanje kao takvo također mora sadržavati i element koštanja, tj. barem malo žrtvovanja ili odricanja. Vodimo li se tim razmišljanjem, logično je zaključiti kako ponašanje kao takvo nema pozitivnih posljedica za izvođača. Takva pojava naziva se altruističnim paradoksom koji s druge strane nudi objašnjenje kako u osnovici takvog ponašanja postoje određeni unutarnji samonagrađujući procesi. Druga teorija altruizma po Aronfredu navodi da je to ponašanje u čijoj je osnovi empatija. Shwartz i Howard navode da je pomaganje drugima često motivirano poštovanjem društvenih normi iza kojih stoji određeni sustav nagrada i kazni. Uzimajući u obzir da je altruizam motiviran osjećajem

²⁰ Način komuniciranja bez riječi

moralne dužnosti, dolazimo do zaključka da su spomenute dužnosti izvor internalizirane moralne vrednote pojedinaca.

Iz navedenog zaključujemo da bi se neki oblik socijalnog ponašanja smatrao altruističnim moraju biti zadovoljeni pojedini uvjeti. Jedan od uvjeta je da je samo ponašanje voljno započeto, odnosno slobodno od prisile. Potom, takvo ponašanje treba biti poduzeto s namjerom poboljšanja ili održavanja dobrobiti drugih te da isključuje očekivanje materijalnih ili društvenih nagrada ili izbjegavanje izvanjske nelagode i kazne. Većina istraživača uglavnom usvaja slične definicije altruizma koje su zasnovane na interpersonalnoj suglasnosti. Za postupke koji zadovoljavaju djelomično navedene kriterije, kažemo da pripadaju spektru „pomažućeg ponašanja“ ili „prosocijalnog ponašanja“ zbog pretpostavke da su barem dijelom motivirani.

Evolucijski pristup

Teorijska tumačenja altruizma odnosno altruističkog ponašanja razvila su se u sklopu četiriju različitih teorijskih pristupa: evolucijskog, psihoanalitičkog, kognitivno – razvojnog i pristupa u sklopu teorija socijalnog učenja.

Što se tiče pristupa unutar teorije evolucije, autorica Zora Raboteg – Šarić navodi da su se vršila ispitivanja životinja u prirodnim i laboratorijskim uvjetima te da pokazuju da se među raznim životinjskim vrstama mogli opaziti različiti oblici naizgled altruističnog ponašanja. U užem smislu, altruističko je ono ponašanje koje daje veću šansu genetskoj strukturi drugih naštrub genetske strukture altruista, čija je mogućnost preživljavanja manja ili je reprodukcija smanjena. Vrlo je interesantna činjenica da se taj specifičan oblik ponašanja uspio razviti u prirodnoj selekciji.

Naime, noviji evolucijski pristupi obuhvaćaju dva šira gledišta o razvoju altruizma. Ta nova podjela sačinjena je od sociobiološkog i sociokulturalnog gledišta. Sociobiološko gledište pretpostavlja da se altruističko ponašanje razvija kroz sociobiološku evoluciju, odnosno kroz selektivnu kumulaciju ponašanja genetskom transmisijom. Na navedenom području postoje razne teorije koje uključuju da se socijalno ponašanje neke osobe razvija u smjeru veće vjerojatnosti da će slični geni preživjeti u najvećem broju te je stoga altruizam u prvom redu usmjeren na potomke, zatim na rođake, potom na veće društvene grupe. Nadalje,

daljne teorije navode kako je kooperativno ponašanje²¹ bitno za preživljavanje grupe. Prema tome, evolucija je favorizirala altruistično ponašanje iako su neke osobe bile žrtvovane, u procesu grupne selekcije, žrtva donosi korist cijeloj grupi. Iz navedenog dolazimo do zaključka da grupe koje uspješnije suzbijaju antisocijalne tendencije pojedinaca imaju veće šanse za preživljavanje.

Dalje dolazimo do sociokulturalnog gledišta za koje se pretpostavlja da je socijalna evolucija kroz djelovanje kulture potisnula individualne sebične tendencije selekcionirane tijekom biološke evolucije. Prema Cambellu, osobine društvene okoline, kao što su moralne norme i pravila organiziranja društva, selekcionirale su se tijekom godina s obzirom na njihovu korist za društvo. Nadalje, Cohen smatra da nema urođenog altruizma te da će razvoj osobnog altruizma ovisiti o prirodi i evoluciji sociokulturalnog sustava koji djeluje na motivaciju i ponašanje ljudi. Ta teorija dovodi do spoznaje da se altruizam može naučiti, međutim, ne mora se svugdje javiti, već samo u kulturama s određenim društvenim strukturama.

Ukratko, evolucijski pristup ističe adaptacijsku vrijednost altruizma kao stabilne dispozicije za altruistično ponašanje. Sociobiološko gledište pretpostavlja genetsku osnovu altruističkog ponašanja, dok sociokulturalno naglašava društvenu strukturu i norme koje su se razvile kroz naraštaje, a koje olakšavaju učenje altruističkog ponašanja. Oba gledišta naglašavaju adaptacijsku ulogu altruizma, važnost altruizma za preživljavanje.

Psihoanalitički pristup

Postoje mnogi teorijski aspekti u psihoanalitičkom pristupu altruizmu. Prema tradicionalnoj psihoanalitičkoj školi, altruizam se razvija kroz razvoj strukture ličnosti, tj. super ego. Kroz proces identifikacije s roditeljima dijete internalizira prosocijalne tendencije koje postaju dio super ega. Autorica u svojoj knizi „Psihologija altruizma“ navodi kako prema Freudovom shvaćanju, ljudskoj je prirodi urođena upućenost na sebe i usmjerenost prema doživljavanju zadovoljstva pa se mora socijalizirati uz strogu prisilu. Nadalje, altruizam se javlja kao posljedica djelovanja konfliktnih tendencija ida, tj. želje da za zadovoljenjem instinkata i super ega, odnosno internaliziranih zahtjeva društvenih normi.

²¹ Volja za suradnjom

S druge strane, Neofreudovci i ego – psiholozi iznose drugačije stajalište o razvoju altruizma. Njihovo gledište o ljudskoj prirodi je optimističnije, odnosno pokušavaju objasniti kako pozitivni utjecaji u razvoju ličnosti mogu reducirati snagu sebičnih motiva i dovesti do internalizacije nesebičnih vrijednosti. Stoga, razvoj altruizma dovodi se u vezu s prevladavanjem stupnjeva socio – emocionalnog razvoja. Zamijećeno je kako se pozitivno ponašanje razvija kao posljedica odnosa djeteta i majke i uspješnog rješavanja konflikata u ranim fazama razvoja.

Kao zaključak, možemo se izraziti da se altruizam shvaća kao rezultat zdravog procesa maturacije te kao pozitivna osobina kognitivno i emocionalno zrele ličnosti. Nadalje, psihoanalitički pristup jest holistički pristup izučavanja ličnosti. On naglašava kontinuitet razvoja ličnosti od djetinjstva do odrasle dobi, a manje pozornosti pridaje okolinskim uvjetima ili razlikama među pojedincima. Također tvrdi da su unutarne interpretacije dječjeg ranog iskustva osnove odrednice razvoja altruizma. Djelovanjem okoline, osobito interakcije s roditeljima, također se u određenoj mjeri uzima u obzir, ali ne i doprinos drugih ljudi, osim kroz njihovo posredno djelovanje, kroz subjektivne iskaze pojedinaca.

Pristup unutar teorija socijalnog učenja

Teorije socijalnog učenja analiziraju razvoj socijalnog ponašanja u terminima principa učenja te razmatraju uvjete koji potiču ili inhibiraju učenje. Teoretičari socijalnog učenja navode da se socijalno oponašanje uči opažajući i oponašajući druge. „Učenje po modelu“ ili učenje opažanjem jedan je od pojmova koje je uveo Bandura za objašnjenje razvoja altruističnog ponašanja djece. Tako djeca koja imaju mogućnost opažanja modela koji pomaže drugima uče što je poželjno i kako se mogu očitovati prosocijalni postupci.

Nadalje, u kasnijoj dobi, djeca formiraju standarde prikladnog ponašanja opažajući modele, a model pojačava postojeće dispozicije za altruistično ponašanje. Noviji pristupi daju veću važnost kognitivnim medijatorima ponašanja te osobito ističu dva uvjeta koja djeluju na nju. Ti uvjeti su igranje uloge osobe koja pomaže i osobe prema kojoj je pomoć usmjerena te induktivno rasuđivanje, odnosno raspravljanje o posljedicama dječjih prosocijalnih postupaka na druge ljude. Osnovna tvrdnja teorije koje pretpostavljaju da je neki oblik potkrepe nužan za učenje jest da se učvršćuje i ponavlja ono ponašanje koje ima pozitivne posljedice za izvođača.

Međutim, altruistično ponašanje javlja se kad nema nagrada, a često i uz negativne posljedice za altruista.

Teorije socijalnog učenja pokušavale su pokazati da iako specifične nagrade ne slijede uvijek altruističko ponašanje, takvo ponašanje može biti funkcijom potkrepe. Iz toga zaključujemo da se na taj način, altruističkim ponašanjem stječe i razvija samonagrađivajući mehanizam kao što sam navela ranije u radu. Pristup u sklopu teorija socijalnog učenja drži da se altruistično ponašanje stječe interakcijom s društvenom okolinom. Promjene koje se javljaju u razvoju altruizma su kvantitativne, sa sve većim repertoarom ponašanja.

Kognitivno – razvojni pristup

Kognitivno – razvojni pristup ističe kvalitativne promjene do kojih dolazi uslijed kognitivnog, socijalnog i moralnog razvoja kao važnog činitelja razvoja altruizma. Autorica Zora Raboteg Šarić navodi da ovaj pristup pretpostavlja postojanje opće strukture u osnovi kognitivnih funkcija u različitim područjima ljudske djelatnosti. Te strukture se kvalitativno mijenjaju i svojstvene su odijeljenim stupnjevima razvoja. Razvoj se odvija skokovito i nepromjenjenim redoslijedom.

Evidentno je da uloga okoline i drugih ljudi nije u oblikovanju ponašanja, već je ona poticaj raznovrsnim iskustvima tijekom kojih pojedinac aktivno transformira podražaje iz okoline. Pristalice ovog pristupa prihvaćaju neke opće Piagetove i Kohlbergove postavke o spoznajnom i moralnom razvoju te opisuju kvalitativne i kvantitativne promjene u prosocijalnom ponašanju djece koje su povezane s dobi.

Bar – Tal i suradnici opisuju specifične stupnjeve razvoja pomaganja drugima. Prema njihovoj teoriji, kvalitativne promjene u razvoju očituju se u motivima koje se navode za prosocijalne postupke. Moralnost male djece vođena je izvanjskim zahtjevima, odnosno specifičnim nagradama i kaznama. Na višoj razini spoznajnog i moralnog razvoja, djeca postižu preduvjete za ponašanje koje je altruistički motivirano, tj. ona pomaže na osnovi vlastitih moralnih uvjerenja i bez očekivanja izvanjskih nagrada. Visok stupanj kognitivnog, socijalnog i moralnog razvoja nužanje preduvjet za altruistički motivirano pomaganje drugima. Prema tome, altruizam je razvojno postignuće.

Nadalje, u knjizi „Psihologija altruizma“ navodi se da Eisenberg i suradnici priznaju različite stupnjeve prosocijalnog moralnog rasuđivanja koje je ovisno o

dobi. Poznavanje nečijeg stupnja razvoja pruža nam bolji uvid u strukturu rasuđivanja i mogućnost objašnjenja zašto ljudi pomažu drugima. Iz navedenog, dolazimo do zaključka da ovaj pristup analizira motiviranost za prosocijalno ponašanje uglavnom u kognitivnim terminima, odnosno s obzirom na rasuđivanje o postupcima pomaganja drugima. Motivacijske tendencije pojedinaca i razina spoznajnog razvoja relativno su stabilne iz situacije u situaciju, ali na ponašanje utječu različiti zahtjevi situacije.

3. 4. 1. Čuvstveno uzbuđenje kao motivator pomoći

Predstavnici teorija koje pretpostavljaju da je čuvstveno uzbuđenje važna komponenta motivacije za pružanjem pomoći drugima slažu se u tome da ova motivacija može ali i ne mora dovesti do stvarnog pomaganja, što je ovisno o izvanjskim činiteljima. U ovoj teoriji postoje dva pristupa motivacije. Jedan od pristupa je čuvstveno uzbuđenje kao izvor egoistične motivacije. U samoj srži ovog pristupa stoji kako je pomaganje drugima motivirano željom da se smanji vlastito neugodno stanje.

Nadalje, kao drugi motivator, javlja se čuvstveno uzbuđenje kao izvor altruistične motivacije. U ovoj motivacijskoj sferi, javlja se empatička briga za druge, odnosno čuvstva koja su usmjerena na drugu osobu i „osobna uznemirenost“, tj. čuvstva koja su usmjerena na vlastita stanja. Batson i Coke razradili su model koji omogućuje empirijsko razlikovanje altruističkog i egoističkog pomaganja drugima. Navedeni model uključuje moguće ciljeve promatrača nečije nevolje, ponašanja usmjerenog prema raznim ciljevima i „cijene“ ili teškoće koje se vežu uz određeno ponašanje. Ako se empatičko uzbuđenje doživljava kao averzivno²², vjerojatno će se javiti želja za smanjenjem vlastitog neugodnog stanja. S druge strane javlja se mogućnost da empatično uzbuđenje izazove želju za povećanjem dobrobiti druge osobe, odnosno smanjenje njezina neugodnog stanja. Međutim, motivacija za takvo ponašanje može biti altruistička ili egoistička. Na osnovi navedenog, moguće je empirijski provjeriti je li pomaganje promatrača altruistično ili egoistično motivirano.

²² Neželjeno ponašanje

Tablica 1

Stupanj pomaganja kad se varira teškoća bijega iz situacije, a motivacija je altruistična ili egoistična (prema Batson&Coke, 1981).

„CIJENA BIJEGA“	VRSTA MOTIVACIJE (ČUVSTVA)	
	EGOISTIČNA (osobna uznemirenost)	ALTRUISTIČNA (empatička briga)
LAKO	nizak	visok
TEŠKO	visok	visok

„Cijena pomaganja“ ima isti učinak na ponašanje neovisno o motivaciji. Međutim „cijena bijega“ iz situacije u kojoj je nekome potrebna pomoć, ima nejednake učinke na promatrače koji su različito motivirani. Ako je motivacija egoistična, a sve druge varijable su pod konstantom, povećanje teškoće bijega dovodi do veće količine pružene pomoći i obratno. Ako je motivacija altruistična, onda vjerojatnost pomaganja ne ovisi o bježanju, jer je to ponašanje koje je irelevantno s obzirom na cilj. U tom slučaju smanjenje „cijene“ bježanja ne djeluje na stupanj pomaganja. Kako u drugim istraživanjima tako i u ovome, došlo je do zaključka da se empatija povezuje s istinskim altruističkom motivacijom za prosocijalno ponašanje.

3. 5. Definicija i razvoj empatije

Pojam „empatija“ je relativno novijeg porijekla, iako se o sličnim procesima u psihologiji govorilo i ranije, samo ne pod tim nazivom. Termin je prvi upotrijebio Titchener 1909. g. Koriste ga i u širem značenju, tj. kao kognitivnu sposobnost razumijevanja unutarnjeg stanja druge osobe i kao određenu vrstu socijalno-kognitivnih veza (Raboteg-Šarić, 1993). Kasnije termin „empatija“ sve više koriste klinički i socijalni psiholozi. U kliničkoj psihologiji²³, empatija se tretira kao proces koji služi komunikacijskim funkcijama u terapiji.

Uz empatiju često se veže pojam simpatija. Simpatija kao takva veže se uz pojmove patnja, sućut ili sklonost te je često neposredna, uglavnom emocionalna i simpatizera pokreće druga osoba. Za razliku od toga, empatija uključuje aktivnu komponentu. Dok je kod simpatije svijest o sebi smanjena, kod empatije je pojačana

²³ Klinička psihologija je disciplina unutar primijenjene psihologije, koja se bavi evaluacijom individualnih sposobnosti i crta ličnosti, s naročitim naglaskom na patološke reakcije, odnosno ponašanje koje se smatra aberantnim, ili je posljedica neke bolesti.

i ne gubi se vlastiti identitet. U okviru razvojne i socijalne psihologije, definicije empatije se razlikuju s obzirom na to što istraživači podrazumijevaju pod tim pojmom i kako razlikuju empatiju od sličnih procesa.

Da bi se točnije definirala empatija, važno je razjasniti kakva je uloga kognicije u empatiji. Kognitivni aspekt empatije uključuje razumijevanje, poznavanje stanja svijesti i uvjeta druge osobe ili svijesti o tome kako nešto što se događa drugoj osobi može djelovati na nju. Mnogi koji naglašavaju ovaj aspekt smatraju da je kognitivna empatija preduvjet za afektivnu empatiju (Stephan&Finlay, 1999).

Aronfreed je u svojim eksperimentima pokazao da se empatija u djetinjstvu uči uvjetovanjem te da na isti način prosocijalno ponašanje postaje nagrađujuće. Prema Hoffmanu, empatičkom doživljaju svojstvena je empatička nevolja, tj. emocionalna reakcija koja je primjerenija nečijoj tuđoj situaciji negoli vlastitoj. Načini izazivanja empatije variraju prema stupnju perceptivnoga i kognitivnog uključenja opažača, vrsti podražaja i vrsti prošlog iskusta koje se zahtijeva od opažača. Nadalje, motoričko oponašanje je zanemaren aspekt empatičkih emocija, međutim, u posljednje vrijeme ono se ne tretira kao primitivna empatija, već kao neverbalno komuniciranje s tuđim doživljenim čuvstvenim stanjima.

Pri izazivanju empatije na osnovi simboličkih asocijacija, ne moraju biti izravno očiti znaci nevolje druge osobe. Možemo npr. empatički reagirati kada čitamo pismo ili slušamo šta drugi pričaju o nekoj osobi. To je najnapredniji način izazivanja empatije.

Razvojne razine empatije odgovaraju stadijima kognitivnog razvoja (Raboteg-Šarić, 1993).

1. Globalna empatija karakteristična je za djecu u 1. godini života. Djeca se često ponašaju kao da se ono što se događa drugima događa njima, jer nisu sposobna razlikovati sebe i druge kao odvojene fizičke entitete.
2. Egocentrična empatija javlja se nakon 1. godine života, na drugoj razini kognitivnog razvoja. Dijete potpuno shvaća sebe i druge osobe kao različite fizičke objekte. U stanju je doživljavati empatiju, a da istovremeno razumije da je druga osoba, a ne ono samo, u nevolji.

3. Empatija za osjećaje drugih javlja se s početkom preuzimanja uloge drugog, između 2. i 3. godine života. Budući da postaje svjesno da druge osobe imaju vlastite osjećaje koji su različiti od njegovih, dijete prikladnije odgovara na znakove koji ukazuju na osjećaje drugih. S razvojem govora, dijete je u stanju empatizirati sa sve složenijim emocionalnim stanjima.
4. Empatija za nečije životne uvjete počinje se javljati u kasnom djetinjstvu. Dijete postaje svjesno da druge osobe doživljavaju zadovoljstva i neugodu ne samo u neposrednim situacijama, nego i u širim životnim okolnostima i iskustvima. O kogniciji ovisi kako će osoba doživjeti i nazvati emocionalno uzbuđenje. Prema Hoffmanu (1981), afektivne i kognitivne komponente empatije se kombiniraju da bi izazvale kvalitativno različiti doživljaj (Raboteg-Šari, 1993). Hoffman (1981) također smatra da doživljavanje empatičkog uzbuđenja može biti u osnovi i egoistične i altruistične motivacije za pomaganjem drugima. Međutim, bez obzira na neke „egoistične“ elemente, empatija ima određene osobine koje je jasno određuju kao altruistični motiv: izaziva je nevolja drugih, a ne vlastita, glavni cilj akcije je pomoć drugima, a ne sebi, potencijalno zadovoljstvo aktera ovisi o njegovom djelovanju u svrhu reduciranja nevolje drugog.

4. PODRŽAVANJE EMOCIONALNOG BLAGOSTANJA

Deborah M. Plummer u svojem priručniku „Kako pomoći djeci da prevladaju promjene, stres i tjeskobu“, navodi kako je Carl Rogers, začetnik terapije „usredotočene na osobu“, vjerovao da svatko od nas ima prirodnu sklonost da stremi postići svoj puni potencijal u životu te je iznio shvaćanje da postoje određeni uvjeti koji potiču to nastojanje. Ti „temeljni uvjeti“ u konačnici vrijede za sve ljudske odnose. Također je iznio pretpostavku da će, ako osoba bude održavala odnos koji s njezine strane karakteriziraju usklađenost (autentičnost i transparentnost, kada su moje ja i moji stvarni osjećaji jedno), bezuvjetna pozitivna pažnja (toplo prihvaćanje i poštovanje druge osobe kao samostalne osobe) i empatija (osjetljivost i sposobnost da se svijet druge osobe i druga osoba vide kao što ih vidi ona sama), druga osoba u odnosu biti samostalnija i samopouzdanija i moći se „bolje i lakše nositi sa životnim problemima“ (Rogers, 1961).

Većina nas prepoznaje važnost ovih temeljnih uvjeta u svojim vlastitim odnosima, ali u životnoj žurbi, a često i zbog vlastitih ranih životnih iskustava, lako zaboravljamo neke od načina na koje ta načela možemo demonstrirati našoj okolini, prvenstveno kao odgajatelji, djeci predškolske dobi. Autorica nadalje navodi postojanje dviju vrlo praktičnih strategija koje mogu pomoći djeci da prepoznaju vlastitu vrijednost i budu samostalnija. Prva uključuje jasno davanje na znanje da razumijemo, cijenimo i poštujemo njihove osjećaje. Druga uključuje davanje iskrenih, realnih i konkretnih pohvala koje su odraz naše vjere u djetetove jedinstvene sposobnosti. Naš odnos prema djetetu u većini slučajeva diktira ponašanje prema prijateljima u grupi. Učimo li mi dijete da treba slušati, razumijeti ili pomoći osobi u nevolji, dijete će prihvatiti taj koncept funkcioniranja prema okolini.

U idealnim prilikama djeca bi trebala biti sposobna nositi se s različitim emocijama i izgraditi emocionalnu otpornost te razumijevanje uzroka osjećaja. Način na koji djeca doživljavaju i izražavaju osjećaje, emocije dijelom je određen njihovom razvojnom razinom, a dijelom ga potkrepljuju reakcije drugih ljudi, obiteljski i kulturni utjecaji i prošla iskustva. Postoji jednostavna tehnika koja se sastoji od tri koraka i koja se može upotrijebiti kao polazište za pomoć djeci da prepoznaju i odnose se prema osjećajima na odgovarajući način. Prvenstveno s djetetom treba postojati humani kontakt u smislu, tiho sjesti s djetetom te mu izreći što smo mi kao

objektivni promatrači primijetili, potom iznijeti mu pretpostavku o tome kako se samo dijete osjećalo te posljednje, odijeliti osjećaje od postupaka. Poanta takvog pristupa je pomoći djetetu da ustanovi načine na koje bi se takve stvari mogle drugačije riješiti. Na taj se način pokazuje djetetu da se cijene njegove emocije te će taj stav imati dalekosežni učinak na razvoj njegove sposobnosti da razumije i regulira svoje emocije.

Ukratko rečeno, ako želimo pružiti podršku djeci u trenucima promjene i stresa, moramo im pokazati da ih volimo, cijenimo i poštujemo zbog toga što su onakvi kakvi jesu, a ne zato što znaju ovo ili ono. Moramo poštovati njihove osjećaje, dati im na znanje da je u redu da se osjećaju ljutito, tužno ili zbunjeno zbog promjene koja im se događa u životu. Međutim, ne samo zbog promjene, nego iz zbog konkretnih situacija u vrtiću koje za sobom donose određenu dozu spomenutih emocija. Razvoj vještina djece potičemo davanjem realnih pohvala, bez ikakvih ograda, i brojnim, bezuvjetnim zagrljajima. Vrlo je bitno također poštivanje njihove prirodne sposobnosti da budu kreativni i maštoviti. Kao što sam navela ranije u radu, bitan je naš pristup radu s djecom, našim primjerom poticati pozitivne karakteristike u ponašanju kod djece, dajući prostora genetici i okolini kao podlozi razumijevanja.

4. 1. Svijest o sebi

Svijest je sposobnost razmišljanja i rasuđivanja o svijetu koji nas okružuje. Definicija svijesti svodi se kao sveukupnost psihičkog doživljavanja. Samopoštovanje je način kako vidimo sami sebe, svoje osobine te osjećaji koje imamo prema sebi. To je svijest o našoj vrijednosti. Možemo reći da je to način na koji vrednujemo ono što činimo, ono što jesmo i rezultate koje postizemo. Imati samopoštovanje znači držati do sebe, vjerovati u sebe, dopustiti si pogreške i na njima učiti, poštivati druge, prihvaćati svoje dobre i loše strane, misliti pozitivno, imati dobar odnos prema drugima. Samopoštovanje ovisi o opažanjima sebe samih i očekivanjima koja imamo od sebe, ali još više od onih koji su nam važni – naših roditelja od ranih dana našeg djetinjstva, naših odgajatelja u vrtiću i naših prijatelja vršnjaka. Samopoštovanje je značajan element za uspješan i sretan život.

Neka osoba može biti blagoslovljena inteligencijom i mnogim talentima, ali ako joj nedostaje samopoštovanja, to može biti prepreka za postizanje uspjeha na poslu, u odnosima i zapravo u svakom području života. Dakle, način na koji dijete

vidi sebe, značajno utječe na njegove osjećaje, njegov rad i na kraju i na njegovo postignuće. Zadaća svakog roditelja je odgojiti zrelu i emocionalno stabilnu ličnost. Da bi se dijete razvilo u takvu osobu, važno je da stvori pozitivnu sliku o sebi, da stekne samopouzdanje i samopoštovanje i da prihvati sebe sa svim svojim manama i vrlinama. To se može jedino uz bezuvjetnu ljubav, podršku i prihvatanje roditelja. Zato je važno s djecom razgovarati, slušati, prihvatiti, ohrabrivati i poticati djecu. Odnosno pokazati da vidimo njihove dobre strane. Poslije roditelja tu funkciju preuzimaju odgajatelji kao konstanta djetetovog većeg dijela dana.

U predškolskoj dobi na razvoj samopoštovanja djeluju znakovi koje daju roditelji – riječi pohvale i kritike, zagrljaj, smješak, izraz lica, kao što sam prethodno navela u poglavlju emocionalnog blagostanja i ulozi odgajatelja. Već prije napunjene dvije godine djeca traže potvrdu za svoje uspjehe – na primjer očekuju pohvalu kad uspiju složiti kockice, izražavaju zadovoljstvo zbog uspjeha i nezadovoljstvo zbog neuspjeha. U trećoj godini djeca se radije bave onim aktivnostima u kojima su bila uspješna. Dijete koje je sretno i ispunjeno, prije će djelovati prosocijalno, vodeći se visokom dozom empatije i altruizma. Što se tiče samih aktivnosti u vrtiću, vrlo pogodna stavka je da dijete upotrijebi „čarobno zrcalo“ i nacрта autoportret, što potiče tjelesnu svijest o sebi kao i prepoznavanje nekih posebnih vještina. Na taj se način može voditi razgovor s djetetom o tome što dijete primjećuje na sebi, kakvim se karakterizira te što bi promijenilo na sebi. Potom se uzmu u obzir komentari i viđenja druge djece koja se komentiraju. Kod samokarakterizacije²⁴, bitno je dozvoliti djetetu da bude slobodno u smislu izricanje prosudbi.

Nadalje, valja staviti bitan naglasak na činjenicu da smo svi različiti te da život bi uistinu bio dosadan kada bismo svi bili isti. S druge strane bitno je naglasiti i zajedničke karakteristike ljudi koji nas okružuju. Neki od aspekata poticanja razvoja samosvjesti kroz aktivnosti su prepoznavanje i slavljenje djetetova postignuća, popis stvari koje se žele postići kao motivacija te pričanje priča općenito i o samom djetetu kao izvoru važnosti i prosocijalnim činiteljima. Prirodno je da se djeca žele osjećati prihvaćenima i voljenima. Kada se osjećamo dijelom grupe i kad nas grupa prihvaća i cijeni, to nam pruža osjećaj pripadnosti i pomaže nam da budemo zadovoljni sobom i prosocijalno nastrojani prema okolini.

²⁴ Opis vlastite osobnosti i fizičkih karakteristika

4. 3. Osjećaji

Osjećaji su snažna čuvstva usmjerena prema nekome ili nečemu. Uzrokovani su specifičnim događajem, traju kratko, po prirodi specifični, prate ih određeni izrazi lica i po prirodi su usmjereni na akcije. Temeljna skupina osjećaja su: ljutnja, strah, tuga, gnušanje, iznenađenost i sreća. Oni su ujedno i šest esencijalno univerzalnih osjećaja i s time se većina drugih osjećaja subsumira u jednu od ovih šest kategorija. Ljubav mnogi smatraju najuniverzalnijim od svih osjećaja.

Nadalje, funkcije osjećaja karakterizira potreba kako bismo racionalno mislili. Osjećaji su se razvijali kroz vrijeme, korisni su za ljude i motiviraju nas te evolucijska psihologija kaže da moramo iskusiti osjećaje bez obzira jesu li dobri ili loši. Osjećaji se razlikuju po intenzitetu te pozitivni događaji utječu na pozitivna raspoloženja a negativni na negativna. Stres kao takav, utječe na osjećaje i raspoloženja (odgajateljevo raspoloženje utječe na atmosferu u grupi).

Što se tiče samih aktivnosti u ovom odjeljku koje navodi autorica D. M. Plummer, pomoći ćemo djetetu na način da shvati da nema “ispravnih“ ili “pogrešnih” osjećaja, da prepozna kako osjećaji mogu utjecati na naše tijelo te da razumije da se osjećaji mogu promijeniti i da ih se u određenoj mjeri može kontrolirati. Vrlo je bitan razgovor o samom prepoznavanju ranije spomenutih osjećaja, zašto je važno da drugi prepoznaju naše osjećaje te kada je prikladno tjelesnim znakovima prikazati svoje emocije, a kada nije (npr. fizički napad na osobu kada se naljutimo). Jedna od važnih stavki u ovom kontekstu je shvaćanje da smo svi različiti te pitanje kako pojedini osjećaji djeluju na ljude, djecu oko nas.

Kao odgajatelji, relevantnim se smatra činjenica da se potiče dijete na otvaranje u smislu govorenja o osjećajima koje ne razumiju te će se na taj način zajednički doći do prevladavanja problema. Sama kontrola emocija, razvija se kroz igru “emocionalne maske” čija je uloga prepoznavanje i usvajanje fizičke osobine emocija. Potom služeći se glumom, odajemo emocije kroz govor tijela.

Osjećaji mogu biti poput olujnog ili mirnog mora. Teški osjećaji ne traju zauvijek. Oni dolaze i odlaze te je poželjno smisliti nekoliko opcija što bismo mogli napraviti s tim emocijama. Bitan je osjećaj kontrole u tim sferama.

5. Zaključak

Uzimajući u obzir sve aspekte rada o prosocijalnom ponašanju djece predškolske dobi, evidentno je da sklonost pružanja pomoći u nizu svakodnevnih životnih situacija ovisi o specifičnim situacijama, odnosno oblici prosocijalnog ponašanja uvjetovani su različitim činiteljima i motivacijskim procesima. Teoretičari pristupa utjecaja okoline i učenja, naglašavaju proces rane socijalizacije i ističu važnost socijalnog učenja putem potkrepljenja, kažnjavanja i učenja opažanjem za dječje socijalno ponašanje i njegovu socijalnu interakciju. U navedenoj kategoriji, odgajatelji imaju veliku važnost. Njihov odnos prema djeci i način rada treba biti usmjeren poticaju djeteta na prosocijalno ponašanje kroz empatične osjećaje i pomaganje bez očekivanja nagrade. Važnu ulogu također preuzimaju i vršnjaci koji omogućuju maloj djeci iskustvo učenja kakvo ne mogu steći na drugi način.

Nadalje, Zora Raboteg – Šarić u svojoj knjizi „Psihologija altruizma“ navodi da se pozitivno ponašanje razvija kao posljedica odnosa djeteta i majke i uspješnog rješavanja konflikata u ranim fazama razvoja. Iz navedenog, možemo zaključiti kako se altruizam shvaća kao rezultat zdravog procesa maturacije te kao pozitivna osobina kognitivno i emocionalno zrele ličnosti.

Empatija ima određene osobine koje je jasno određuju kao altruistični motiv: izaziva je nevolja drugih, a ne vlastita, glavni cilj akcije je pomoć drugima, a ne sebi te potencijalno zadovoljstvo aktera ovisi o njegovom djelovanju u svrhu reduciranja nevolje drugog.

Zadaća svakog roditelja je odgojiti zrelu i emocionalno stabilnu ličnost, što se može jedino uz bezuvjetnu ljubav, podršku i prihvaćanje. Zato je važno s djecom razgovarati, slušati ih, prihvatiti, ohrabrivati i poticati. Poslije roditelja tu funkciju preuzimaju odgajatelji kao konstanta djetetovog većeg dijela dana. Način na koji dijete predškolske dobi u vrtiću nauči funkcionirati u grupi, socijalnoj interakciji s okolinom, određuje njegov daljnji tijek razvoja.

Nadasve, imamo mnogo razloga zašto pomoći drugima. Čovjek koji pomaže osjeća se ispunjenim. U radu je ta pojava objašnjenja samonagrađujućim faktorom. Na kraju krajeva, mogu se pozvati na onu staru, narodnu i djelomično altruističnu izreku – „*Dobro se dobrim vraća*“.

LITERATURA

Raboteg – Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea.

Berk, E. Laura (2004). *Psihologija cjeloživotnog učenja*. Naklada Slap: Jastrebarsko.

Plummer, M. Deborah (2010). *Kako pomoći djeci da prevladaju promjene, stres i tjeskobu. Priručnik s aktivnostima*. Naklada Kosinj: Zagreb.

Zimbardo, Philip.

<https://www.scribd.com/doc/100235802/Philip-Zimbardo-Kristov-vs-Luciferov-Efekt>.

Brajša – Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj*. Naklada Slap: Jastrebarsko.

Aronfreed, J. (1970). *The socialization of altruistic and sympathetic behavior: Some theoretical and experimental analyses*. J. Macaulay, L. Berkowitz (Eds.), *Altruism and helping behavior* (pp. 103-125). New York, London: Academic Press.

Raboteg – Šarić, Z. (1999). *Hrvatska i održivi razvitak: humane i odgojne vrijednosti*. Članak: *Socijalizacija djece i mladeži*. RH. Ministarstvo razvitka i obrane: Zagreb.

Raboteg – Šarić, Z.; Ilić, A. (2006). *XV. Dani psihologije*. Sažetak radova: *Povezanost roditeljskih odgojnih postupaka s prosocijalnim i agresivnim ponašanjem djece predškolske dobi*. Zadar, Hrvatska.

Raboteg – Šarić, Z., Maričić, J. (2005). Sažeci radova; *Prosocijalno i agresivno ponašanje djece predškolske dobi u odnosu na (ne)prihvaćenost u skupinu vršnjaka*. Osijek: Društvo psihologa.

Raboteg – Šarić, Z. (2001). *Hrvatska obitelj na prekretnici; Komunikacija između djece i roditelja*. Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve; Glas Koncila: Zagreb.

Kratka biografska bilješka

OSOBNI PODACI

Ime i prezime: Marija Popović

Datum rođenja: 17. 12. 1992.

Mjesto rođenja: Sisak, Hrvatska

OBRAZOVANJE

Osnovna škola Mladost, Lekenk (1999.-2007.)

Opća gimnazija Velika Gorica (2007.-2011.)

Učiteljski fakultet sveučilišta u Zagrebu

Rani i predškolski odgoj i obrazovanje,

Petrinja (od 2013.)

Društvene vještine i kompetencije: Smatram se društvenom i komunikativnom osobom te da posjedujem potrebne kompetencije kvalitetnog budućeg odgajatelja i zaposlenika u kolektivu. Odlikuje me marljivost, razumijevanje i poštovanje prema drugima.